कवि श्री जग्गू वकुलभूषणरचिता रूपकत्रयी

(निघ्नतापसम्, दाशरथिदर्शनम्, यौवराज्यम्)

ISBN 978-93-83776-15-3

अनुवादिका

डॉ. दक्षाबेन के. पटेल

संस्कृत विभाग

आर. एच. पटेल आर्ट्स कोलेज, नवा वाडज.

अहमदाबाद

कवि श्री जग्गू वकुलभूषणरचिता रूपकत्रयी

(निघ्न तप्रसम्, दाशरथिदर्शनम्, यौवराज्यम्)

ISBN - 978-93-83776-15-3

अनुवादिका

डॉ.दक्षाबेन के.पटेल

संस्कृत विभाग

आर.एच.पटेल आर्ट्स कोलेज, नवा वाडज.

अहमदाबाद

KAVISHRI JAGGU VAKULABHUSHAN RACHITA RUPAKATRAYI

(NIGHNATAPASA, DASHARATHI DARSHANA & YAUVA RAJYAM)

by

DR. DAKSHA K. PATEL

©ડૉ. દક્ષાબેન કે. પટેલ

અનુવાદિકા
ડૉ. દક્ષાબેન કે. પટેલ
સંસ્કૃત વિભાગ,
આર.એચ.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ,
નવાવાડજ,અમદાવાદ

ISBN - 978-93-83776-15-3

પ્રકાશક
ડૉ. ડી. જી. વેદિયા
૪-એ, નિગમ સોસાયટી,
વટવા- ૩૮૨૪૪૫

પ્રથમ આવૃત્તિ :

મૂલ્ય રૂ.: 100

ટાઈપ સેટીંગ
જીગર બી. પ્રજાપતિ
૯૮, શિવનગર સોસાયટી,
ગેટ નં. ૨ સામે, રબારી કોલોની,
અમરાઈવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૬
મો. 8488888328,

પ્રાપ્તિસ્થાન
ડૉ. દક્ષાબેન.કે. પટેલ
સંસ્કૃત વિભાગ,
આર.એચ.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ,
નવાવાડજ,અમદાવાદ

આવકાર

ડૉ. દક્ષાબેન કે. પટેલે સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી રાજકોટમાંથી કવિ શ્રી જગ્ગૂ બકુલ ભૂષણમાં રામાયણની રામકથા ઉપર આધારિત રૂપકોનું સમીક્ષાત્મક અધ્યયન કરી દ્વારકા સંસ્કૃત અકાદમી ના રીડર પ્રા.મુરારિ ના માર્ગદર્શન નીચે Ph.D. ની પદવી મેળવી પોતાનું અધ્યયનચાલુરાખ્યું છે. તેમણે मञ्जुलमञ्जीरम् નો અનુવાદ પ્રગટ કર્યા પછી जग्गूबकुलभूषण पञ्चपत्रम् કવિના જીવન અને તેમની કૃતિઓ ઉપરના પાંચ શોધલેખો પ્રગટ કર્યા પછી કવિનાં રામકથા ઉપર આધારિત ત્રણરૂપકોનો અનુવાદ પ્રકાશિત કરે છે.

નિઘ્નતાપસમાં વિભંડક ઋષિના પુત્ર ઋષ્યશૃંગ હરિણીના કૂખે જન્મી આશ્રમમાં ઉછર્યા હોવાથી નિત્ય આહ્નિક અને ગોપરિચર્યામાં વ્યસ્ત રહેતા હોવાથી તરુણ થવા છતાં સ્ત્રીપુરુષના ભેદ કે કામાવેગથી અપરિચિત હતા. રાજા દશરથના મિત્ર રોમપાદે દુકાળથી ઊગરવા ગણિકાઓ દ્વારા ઋષ્ય શૃંગને નગરમાં લાવતાં વરસાદ થયો. રાજા રામપાદે દત્તકપુત્રી શાંતા તેમને પરણાવી. મનોવિજ્ઞાન, આનુવંશિકતા અને સંગતિનો પ્રભાવ જાણવા આ કૃતિ રસપ્રદ છે.

દાશરથિદર્શનમાં રામનો વનવાસ, ભરતનો નંદિગ્રામ નિવાસ અને રાવણ વધ પછી રામના અયોધ્યા આગમનની કથા છે.

યૌવરાજ્યમ્ માં રામે રાજા બન્યા પછી યુવરાજ પદે નીમવા લક્ષ્મણ અને ભરતને કરેલી પ્રાર્થના અનેઅંતેભરતના યુવરાજ પદે અભિષેકની કથા રામભક્તિ અને ભ્રાતૃપ્રેમનું ઉમદા ઉદાહરણબને તેમ છે.

આત્રણેયને આસ્વાદ સંસ્કૃત પ્રેમીઓ અને સંશોધનક્ષેત્રે ડગ માંડનારને અનેઅધ્યાપકોને ગમશે તેનો આસ્વાદ રોચક બનશે એવી શ્રદ્ધા સાથે આ પ્રકાશનને આવકારું છું.

તા.૧૮-૬-૧૫

ડૉ.ડી.જી.વેદિયા
શાસ્ત્ર ચૂડામણિ
પૂર્વ પ્રાધ્યાપક અને અધ્યક્ષ
સંસ્કૃત અને ભારતીય વિદ્યા,
હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત
યુનિવર્સિટી,પાટણ.

કિંચિત્

આર.એચ.પટેલ આર્ટ્સ કોલેજમાં સંસ્કૃત વિભાગમાં એસોસિયેટ પ્રાધ્યાપિકા તરીકે કામ કરતાં કરતાં અવારનવાર સેમિનારોમાં જતાં અભ્યાસ લેખો અને શોધપત્રો રજૂ કરતાં કરતાં Ph.D. થવાનો નિર્ધાર કર્યો.

સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ માં દ્વારકાધીશ સંસ્કૃત એકેડમી ના રીડર ડૉ.મુરારિસાહેબ પાસે નોંધણી કરાવી, તેમના માર્ગદર્શન નીચે જગ્ગૂ બકુલભૂષણના રામાયણ ઉપર આધારિત રૂપકોનું સમીક્ષાત્મક અધ્યયન કરી સંસ્કૃત વિષયમાં Ph.D. ની પદવી પ્રાપ્ત કરી.

પ્રકાશનક્ષેત્રેસૌ પ્રથમવાર मञ्जुलमञ्जीरम् નો અનુવાદ સંસ્કૃત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરનાઅનુદાનથી.............માં પ્રકાશિત કર્યો.

આ પછી શ્રી બકુલભૂષણ જગ્ગૂના જીવન સાથે પાંચ શોધપત્રો શ્રી वकुलपञ्चतंत्रम् ૨૦૧૩ માં પ્રકાશિત કર્યું.

ત્યારબાદ મારા અધ્યયન માટે પસંદ કરેલાં રામકથા ઉપર આધારિત રૂપકોમાંના ત્રણ રૂપકો निघ्नतापसम्, दाशरथिदर्शनम् અને यौवराज्यम् ને અનુવાદ સાથે પ્રકાશિત કરવાનું સાહસ કરું છું. મારી ક્ષતિઓને ઉદારભાવે ક્ષમા આપી વિદ્વાનોનાં રચનાત્મક સૂચનો સદા આવકારું છું.

મારું આ પ્રકાશન આપ સૌને ગમશે તેવી શ્રદ્ધા છે.

આ કાર્ય સમયસર તૈયાર કરી આપવા બદલ શ્રી જિગર પ્રજાપતિનો આભાર માનું છું.

તા.૧૫-૬-૧૫ **દક્ષાબેન કે. પટેલ**

અર્પણ

પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડનાર અને

સંસ્કારોનું સિંચન કરનાર

મારા પિતાશ્રી

અને માતૃ શ્રી ને આ પ્રકાશન અર્પણ કરું છું.

દક્ષાબેન કે. પટેલ

યૌવરાજ્ય એકાંકી રૂપક

(નાન્દીના અંતે સૂત્રધાર)

સૂત્રધારઃ - **અંતર અંધકારનો નાશ કરવા અને કરવા અનેનિર્મળ આલોક (પ્રકાશ) ની વૃદ્ધિ માટે અવર્ણનીય આમ્નાય (વેદોથી) ગોચર (પ્રાપ્ત થનાર) તેજની ભક્તિ થી ઉપાસના કરીએ છીએ. (૧)**

(આનંદપૂર્વક ફરીને) આમ, હું આપ સજ્જનોને વિ નવું છું.-

જેણે અનેક નાટકો રચ્યાં છે. જે વિદ્વાનોને આનંદ આપે છે તે જ બકુલભૂષણ જ આનો પણ કર્તા છે. (૨)

(નેપથ્યામાં)

હે આર્ય! આશ્વાસન આપો એને આશ્વાસાન આપો.

કમલવનમાંછુપાયેલ ો (તે હંસે વિરહથીદુઃખી હંસીને) અરેરે ! યાદ કરતો નથી.

સૂત્રધાર - આ શું હશે ? (ફરીને જોઈને) પ્રમદવનમાં ગયેલી ઊર્મિલાની દાસી બકુલિકા ખિન્ન લાગે છે. જોઈએ તો. (જાય છે.) (નેપથ્યમાં) હે દીકરી! ડર નહીં.

આ એ પુષ્કળ આનંદ ભર્યો અવાજ કરતો તે કલરવ ડરતી પ્રિયતમા સાથે વિહાર કરતો આવી રહ્યો. (૩)

(સ્થાપના)

(પછી અંતઃપુરમાં રહેલી ઊર્મિલા પ્રવેશે છે.)

ઊર્મિલા - હજીય આર્યપુત્ર કેમ આવ્યા નહીં ?

ચેટી - (પ્રવેશીને) સ્વામિની ! એ નજીક જ છે.

कवि श्री जग्गू वकुलभूषणरचिता

रूपकत्रयी

(निघ्नतापसम्, दाशरथिदर्शनम्,

यौवराज्यम्)

॥ श्रीः ॥

॥ शुभमस्तु ॥

निघ्नतापसम्

प्रथमोऽङ्कः

वृन्दाकान्तारसञ्चारी नन्दानन्दकेसरी ।
वृन्दारकारिसंहारी मन्दारी पातु मां हरिः ॥१॥

नान्द्यन्ते प्रविश्य सूत्रधारः - एवमार्यामिश्रान्विज्ञापयामि-

नानानाटकनिर्माता यः कोविदमुदावहः ।
स एवास्यापि कर्ता हि जग्गू वकुलभूषणः ॥२॥

(नेपथ्ये)

वत्स

नभोमध्यं दीप्तो रविरपि समायाति तदहं
व्रजामि द्राङ्माध्यंदिननियमसम्पादन कृते ।
तदत्रैवास्व त्वं वितर हरिणेभ्यो नवतृणं
समिद्धानैरग्निं प्रकटितशिखं साधु रचय ॥३॥

सूत्रधारः - (आकर्ण्य) हन्त, मध्यंदिनमपि सन्निहितमेव । तदिदानीं विभण्डको नाम तपोधनः निजपुत्रमृष्यशृङ्गमेवमा-दिशति । तदहमपि यास्यामि तावत् (निष्क्रान्तः)।

(प्रस्तावना)

(ततः प्रविशति सहपुत्रेण विभण्डकः)

विभण्डकः - वत्स,

इहैव माध्यन्दिनकर्म कुर्व-
न्कमण्डलुस्थोदकतः पवित्रः।
विलोकयात्र स्थितगोसमूहं
घासोदकादिप्रतिपादनेन ॥४॥

નિદનતાપસ (વશ થયેલો તાપસ)

પ્રથમ અંક

વૃંદાવનમાં ફરનાર, નંદને આનંદ આપનાર, સિંહ દેવોના શત્રુઓનો સંહાર કરનાર મંદાર વૃક્ષ પાસે રહેનાર શત્રુઓનો નાશ કરનાર હરિ મારું રક્ષણ કરો. (૧)

નાન્દીનાઅંતે સૂત્રધાર :- આપસજ્જનોનેવિનંતીકરું છુંકે -

જેણે વિવિધ નાટકો રચ્યાં છે, જે વિદ્વાનોને આનંદ આપે છે તે જ જગ્ગૂ વકુલભૂષણ આના કર્તા છે. (૨)

(નેપથ્યમાં)

હેવત્સ!આકાશમાં પ્રદીપ્ત થયેલો સૂર્ય આવી રહ્યો છે માટે હું જલ્દી માધ્યંદિન (મધ્યાહ્નકાલીન) નિયમ (સ્નાનસંધ્યા) ના નિયમે પાળવા જઈ રહ્યો છું. તું અહીં બેસ અને હરણાંને તાજું ઘાસ નીર અને સમિધો હોમી અગ્નિ સારી રીતે પ્રજ્વલિત જવાળાવાળો બનાવ. (૩)

સૂત્રધાર :- (સાંભળીને) અહો! મધ્યાહ્નકાળ થવામાં જ છે. તેથી અત્યારે તપસ્વી વિભંડક પોતાના પુત્ર ઋષ્યશૃંગને આમ આદેશ આપે છે તો હું પણ જાઉં. (જાય છે.)

પ્રસ્તાવના

(પછી પુત્ર સાથે વિભંડક પ્રવેશે છે.)

વિભંડક :- દીકરા !

અહીં જ કમંડલુનાજળથીમાધ્યંદિનકર્મ કરતાં કરતાં પવિત્ર થઈ અહીં રહેલા ગોધણનું ઘાસ, પાણી વગેરે આપી ધ્યાન રાખજે. (૪)

अहं तावत्सरसि निर्वर्तितमाध्यन्दिनकर्मा प्रतिनिवर्तिष्ये, (निष्क्रान्तः)

ऋष्यशृङ्गः - (पानीयं गवां पुरतो निधाय कस्याश्चिद्गोः कण्ठमाश्लिष्य)

ननु पिब सलिलं मया वितीर्णं
तृणमपि ते वितरामि साम्प्रतं तत् ।
नहि किमु तव पातुमेतदिच्छा
तृणमपि वा चर दत्तमेतदग्रे ॥५॥

(तृणं प्रकीर्य) सत्वरं खाद, यावदागमिष्यन्ति मत्तातपादाः । अन्यथा कुप्येयुः (इति तन्मुखमुन्नमय्य प्रचुम्ब्य च) किमभिलषितो यवागूरसः। अस्तु नाम आयास्यन्ति मत्तातपादाः। करिष्यन्ति च नीवारपाकक्रियां ।दास्यामि तावदनन्तरं। अध तावत्खाद तृणं । कर्तव्यमितोऽपि बहु वर्तते मे, कर्तव्यस्तुलसीकुसुमापचयः सन्धुक्षणीयस्सवनपावकः।ततः

(नेपथ्ये गाननादः)

ऋष्यश्रृङ्गः - (आकर्ण्य) किन्नु खल्विदं । अभूतपूर्वोऽयं नादः-

समाकुञ्चितकर्णोऽयं मृगयूथस्ततेक्षणः ।
शृणोति वलितग्रीवो यतो नादः प्रवतते ॥६॥

अहं अयमप्याम्नायघोषस्स्यात् (विचिन्त्य पुनरप्याकर्ण्य) किन्नु खलु, न श्रुतपूर्वोयमीदृशो वेदघोषः। अतीव रमणीयोऽयं, (इति नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) हन्त, केऽप्यभ्यागताः तपोधनास्समायान्तीव (निर्वर्ण्य) किन्नु खलु अतिथयो मदुटजं समागच्छेयुरिव ।

(ततः प्रविशन्ति स्पृहणीयाभरणा गणिकाः)

एका - हला, पश्य, अयं तावन्मुनिकुमारः-

कृष्णाजिनकौपीनः
श्मश्रुकलामनोज्ञमुखचन्द्रः।
स्थपुटितमांसलबाहुः
पीनोरा भाति मार इव ॥७॥

अपरा - आम, मुनिकुमारोपि स्पृहणीयरूपः-

હું અહીં સરોવરમાં માધ્યંદિન કર્મ કરીને પાછો આવું છું.

(જાય છે.)

ઋષ્યશૃંગ :- (ગાયોની આગળ પાણી મૂકી કોઈક ગાયને દળે ભેટીને)

મેં આપેલું જળ ખરેખર પી. હું તને હવે ઘાસ નીરું છું. શું તારી પીવાની ઈચ્છા નથી ? તો આગળ મૂકેલું ઘાસ તો ખા. (૫)

(ઘાસ વેરીને) જલ્દી આ હમણાં મારા પિતાશ્રી આવશે. અન્યથા ગુસ્સે થશે

(આમ તેનું મુખ ઊંચું કરીને ચૂમે છે.) શું યવાગૂરસ (રાબ) (ખાવા) ઈચ્છે છે ? ભલે, મારા પિતાશ્રી આવશે. તે સામો રાંધશે. પછી તને આપશે. અત્યારે ઘાસ તો ખા. માટે ઘણું કામ છે. તુલસી, ફૂલ વીણવાનાં છે. માધ્યંદિન સવન માટે અગ્નિ પણ પ્રદીપ્ત કરવાનો છે.

(નેપથ્યમાં ગાનનો અવાજ.)

ઋષ્યશૃંગ - (સાંભળીને) આ શું ? પહેલાં તો આવો અવાજ સાંભળ્યો નથી.

જ્યાંથી નાદ આવે છે તે તરફ ડોક વાળી, નજર લંબાવી કાન સવળા કરી આ મૃગોનુ ટોળું સાંભળી કહ્યું છે. (૬)

શું આ પણ વેદઘોષ હશે ? (વિચાર કરીને ફરીથી સાંભળી) આવો તો વેદઘોષ ક્યારેય સાંભળ્યો નથી. ખૂબ જ રમણીય છે. (એમ નેપથ્ય તરફ જોઈને) અરે ? આ કોઈ તપોધનો જાણે આવી રહ્યા છે. (બરાબર જોઈને) શું ખરેખર અતિથિઓ મારી કુટિર તરફ આવતા હશે ?

(પછી આકર્ષક આભરણોવાળી ગણિકાઓ પ્રવેશે છે.)

એક - અલી, જો આ મુનિકુમાર-

કાળું મૃગચર્મનું કૌપીન ધરાવતો, દાઢીની કળાને લીધે સુંદર મુખ ચંદ્રવાળો, સુગઠિત માંસલ બાહુવાળો, વિશાળ વક્ષસ્થળ વાળો તે કામદેવ જેવો લાગે છે. (૭)

બીજી - હા બરાબર, મુનિકુમાર હોવા છતાં ગમી જાય તેવો રૂપાળો છે.

यौवनव्यतिकरेण राजते
मानिनीहृदयहारिरूपभाक्।
अस्मदीयहृदयानि साम्प्रतं
पश्यतोहर इवाचरन्नयम् ॥८॥

अन्या - हन्त, कथमयं वशीकर्तुं शक्यते--

तपसा परिशुध्दचित्तवृतिः
रवितेजा विषये पराङ्मुखोऽयम् ।
निरुपद्रवकन्दमूलभोक्ता
गतकापट्यमनास्स्मरानभिज्ञः ॥९॥

एका - अपिनाम शपेदिति भीतिरपि मे ।

अपरा - किं कुर्मः, बलवती खलु राजाज्ञा ।

ऋश्यशृङ्गः- किन्नु खलु, सुदूरे तिष्ठन्ति (साञ्जलिबन्धं) आगच्छन्तु भवन्तो मदुट जं। इह खलु महानातपः-

नभोमध्ये भास्वान्परितपति तीक्ष्णैर्निजकरैः
तरूणां छायासु स्वपिति मृगयूथश्शिशुयुतः ।
खगा लीयन्ते स्म प्रचुरदलमध्ये क्षितिरुहां
समन्ताज्झिल्लीनां प्रसरति रवः कर्णविवरम् ॥१०॥

तदागच्छन्तूटजाभ्यन्तरं ।

सर्वाः - (मन्दमुपसृत्य सभयं)क्व ते तातपादाः।

ऋष्यशृङ्गः- माध्यन्दिनकर्मणे सरसीं प्रयाताः। अलं विचारेण । अहमस्मि अर्घ्यपाद्याद्यर्पणाय (इत्युटजाभ्यन्तरं गन्तुमुद्युङ्क्ते) ।

सर्वाः - सस्मितं मास्तु मास्तु। वयं तावद्वृक्षप्रच्छायमधितिष्ठामः (इति प्रच्छायं प्रविश्य) उपविशतु भवानप्यस्मिन् शिलातले । वयमप्युपविशामः(सर्वा उपविशन्ति)।

યુવાનીને લીધે માનિનીઓના હૃદયને હરનારું રૂપ ધરાવતો આ જાણે દેખતાં જ હરી લેનારોએ અત્યારે અમારાં હૈયાને હરી લેતો શોભે છે. (૮)

બીજી - અરે ! એને કેવી રીતે વશ કરાવી શકાય છે ?

તપથી અતિશુદ્ધ ચિત્તવાળો, સૂર્ય જેવી તેજસ્વી, વિષયમાં પરાઙ્‌મુખ છે. ઉપદ્રવરહિત કંદમૂળન ખાનારો તે મનમાં કપટરહિત (હોવાથી) તે કામને જાણતો નથી. (૯)

એક - કદાચ શાપ આપે તો ? એવો ડર પણ મને છે.

બીજી - શું કરીશું ? રાજાની આજ્ઞા ખરેખર બળવાનછે.

ઋષ્યશૃંગ - ખરે જ કેમ બહુદૂર ઊભા રહ્યાં. (બે હાથ જોડી) આપ સૌ મારી ઝુંપડી પધારો. અહીં ખરે જ ભારે તડકો છે.

આકાશના મધ્યભાગે પોતાના તીક્ષ્ણ કિરણોથી સૂર્ય તપે છે. વૃક્ષોની છાયામાં બચ્ચાં સાથે મૃગનું ટોળું સૂતું છે. વૃક્ષોના ભારે દળ વચ્ચે પક્ષીઓ છુપાય છે. કર્ણ વિવરમાં ચોમેર ઝીલ્લીઓના અવાજ પ્રવેશે છે. (૧૦)

તેથી ઝુંપડીનીઅંદર આવો.

બધી - (ધીમેથી જઈને ભયપૂર્વક) ક્યાં છે તમારા પિતાજી?

ઋષ્યશૃંગ - માધ્યંદિન કર્મમાટે સરોવરે ગયાછે. વિચારવું રહેવા દો -અર્ઘ્ય, પાદ્ય વગેરે લાવવામાટેહું તોછું. (એમ તો ઝૂંપડીની અંદર જવા તત્પર થાય છે.)

બધી - (સ્મિતપૂર્વક)રહેવાદો રહેવાદો. અમે બધાં વૃક્ષના છાંયડામાં રહીશું. (છાંયડામાં પ્રવેશીને) આપ પણ આ શિલાતલ ઉપર બિરાજો. અમે પણ બેસીએ છીએ (બધીબેસેછે.)

ऋष्यशृङ्गः - (उपविश्य) अपि नामाभिवर्धते युष्माकं तपः। भवद्दर्शना-
द्धन्योस्मि। किञ्चित्प्रष्टव्यमत्र वर्तते।

सर्वाः - निश्शङ्कं पृच्छतु भवान्।

ऋष्यशृङ्गः - युष्माभिः कीदृगनुष्ठीयते तपः। कुत्र युष्माकं तपोवनं, भवतां वेषभाषादिकमन्यादृशं, न कदापि दृष्टपूर्वमीदृशं-

जटा कीदृक्सेयं भुजगवरभोगातिसृणा
जटाजूटे शम्भोर्विधुरिव सुमस्त्रक्छिरसि च।
फलद्वन्द्वं वक्षस्स्वपि पृथुलमाविष्कृतमहो
मृदुस्निग्धस्फीतं वपुषि विधृतं चीरवसनम् ॥११॥

किञ्च - फाले लुठन्ति मृदुलासितकेशभङ्गाः
गण्डे न लोमशकलोऽप्यतिमार्दवाढ्ये।
कीदृक् व कण्ठतललम्बितदीप्रमाला
जस्रं करे क्वणति का वलयालिरेषा ॥१२॥

किञ्च - युष्माभिरधुना प्रोक्तो वेदघोषश्च कीदृशः।
अभ्यस्तः कुत्र वा हन्त न कदापि श्रुतो मया ॥१३॥

सर्वाः - क्रमशश्शृणोतु भवान्।

ऋष्यशृङ्गः - अवहितोऽस्मि, उपदिशन्तु तपसः क्रमं।

सर्वाः - (सस्मितं) वयं तावत्तपसा प्रत्यक्षीकृतमन्मथाः।

ऋष्यशृङ्गः - हन्त, प्रत्यक्षीकृतः मन्मथाः।

सर्वाः - अथ किं।

ऋष्यशृङ्गः - स कथं वर्तते मन्मथः।

एका - सत्वनङ्गः, न दृष्टिगोचरः।

ऋष्यशृङ्गः - तर्हि, कथं प्रत्यक्षीकृतः।

अपरा - स तु मनोभवः।

ઋષ્યશૃંગ - (બેસીને) શું આપ સૌના તપની વૃદ્ધિ તો થાય છે ને? આપ સૌના દર્શનથી હું ધન્ય થયો છું. મારે કાંઈક પૂછવું છે.

બધી - આપ નિશંક પૂછો.

ઋષ્યશૃંગ - તમે બધા કેવું તપ કરો છો? તમારું તપોવન ક્યાં છે? આપ સૌનાં વેશભૂષા, ભાષા વેગેરે ભિન્ન છે. મેં પહેલાં આવું જોયું નથી.

ઉત્તમ નાગની ફેણ જેવી અતિ કોમલ આ જટા કેવીક છે ? અને વળી, જટા જૂટમાં શંકરાના ચંદ્ર જેવી ફૂલની માળા મસ્તક ઉપર છે, અહો ! વક્ષઃસ્થળ ઉપર પણ મોટાં બે ફળ છે. વળીદેહ ઉપર મૃદુ અને સ્નિગ્ધ સુંદર વલ્કલનું વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે. (૧૧)

વળી,

કપાળ ઉપર મૃદુ સુંદર કેશની લટો ઊડે છે.અતિ કોમળ ગાલ ઉપર રૂવાંટી નથી અને વળી, ગળાના ભાગે સુંદર માળા લટકે છે. શું હાથમાં વલયોની હાર જપકરવા ઝણકે છે ? (૧૨)

વળી,

હમણાં તમે કરેલો વેદઘોષ કેવોક છે ! તેનો તમે અભ્યાસ ક્યાં કર્યો છે. મેં તો ક્યારેય તે સાંભળ્યો નથી. (૧૩)

બધી - અનુક્રમે આપ બધું સાંભળો.

ઋષ્યશૃંગ - સાવધાન છું. તપનો ક્રમ તમે ઉપદેશો.

બધી - (સ્મિતપૂર્વક) અમે તપથી કામદેવને પ્રત્યક્ષ કર્યા છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું મન્મથ (કામદેવ) ને પ્રત્યક્ષ કર્યા છે ?

બધી - હાસ્તો.

ઋષ્યશૃંગ - તે મન્મથ કેવાક છે ?

એક - તે તો અનંગ (દેહ રહિત) છે. તે નજરે ન પડે.

ઋષ્યશૃંગ - તો તેમને પ્રત્યક્ષ કેવી રીતે કર્યા?

બીજી - તે તો મનોભવ (મનમાં ઉત્પન્ન થનાર) છે.

ऋष्यशृङ्गः - किन्नु खलु, मनसि जायते।

अन्या - अथ किं।

ऋष्यशृङ्गः - स तु किं ददाति।

एका - स्वर्ग सुखं

ऋष्यशृङ्गः - किन्नु खलु, स्वर्गसुखं। कथं वर्तते तत्सुखं।

अपरा - वाचा वर्णयितुं न शक्यते। स्पृशतु भवानिमां जटां।

(इति वेणीं स्पर्शयति)

ऋष्य शृङ्गः - (सानन्दं) हन्त-

मृदुलतरा स्पृहणीया-

(आघ्राय) **परिमलबहुला सुशीतलाच्च।**

रोमाञ्चयति शरीरं

स्पर्शोऽयं हन्त कीदृशं शर्म ॥१४॥

अन्या - अयं तावत्कन्दविशेषः। खादतु भवान् (इति मोदकं ददाति)।

ऋष्यशृङ्गः - (भुक्त्वा सहर्षस्मितं)-

वनेस्मिन्नीदृशः कन्दः न प्ररोहति जन्म धिक्।

न दृष्टो नैव भुक्तश्च कुत्र वा लभ्यते कथम् ॥१५॥

अपरा - अस्मत्तपोवने प्ररोहति।

ऋष्यशृङ्गः - एतद्भक्षणेन प्रत्यक्षीभवेन्मन्मथः।

एका - एतावता नालं, तपसां पन्थानो बहवस्सन्ति।

ऋष्यशृङ्गः - कथं,बहवस्सन्ति। उपदिशतु भवान्कृपया। कृतार्थो भवेयं।

सा - (निजकपोलं स्पर्शयति)।

ऋष्यशृङ्गः - (सनेत्रमीलनं प्रकाशानन्दं) -

ઋષ્યશૃંગ - શું ખરેખર તે મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

બીજી - હાસ્તો.

ઋષ્યશૃંગ - તે શું આપે ?

એક - સ્વર્ગનું સુખ

ઋષ્યશૃંગ - શું ખરેખર સ્વર્ગનું સુખ? તે કેવુંય છે ?

બીજી - તેનુંવાણીથી વર્ણન નથાય. તમેઆ જટાનેઅડકો તો.

(એ વેણીને સ્પર્શે છે.)

ઋષ્યશૃંગ- (આનંદપૂર્વક) અહો !

અતિશય કોમળ, સ્પહણીય (સૂંઘીને) ભારે સુંગધી અને ખુબ શીતળ છે. આ સ્પર્શ શરીરને રોમાંચિત કરે છે. અહો ! કેવું સુખ લાગે છે. (૧૪)

બીજી - આ એક વિશિષ્ટ કંદ છે. તમે આરોગો. (એ લાડુ આપે છે.)

ઋષ્યશૃંગ - (ખાઈને હર્ષ અને સ્મિતપૂર્વક)

આ વનમાં આવો કંદ ઊગતો નથી. જન્મનો ધિક્કાર છે. આવો કંદ જોયો નથી કે ખાધો નથી. ખરેખર ! આ ક્યાં મળે છે ? (૧૫)

બીજી - અમારા તપોવનમાં ઊગે છે.

ઋષ્યશૃંગ - એ ખાવાથી શું મન્મથ (કાળદેવ) પ્રત્યથી થાય ?

એક - એટલું પૂરતું નથી. તપના ઘણા માર્ગો છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું ઘણા (માર્ગ) છે. આપ કૃપાકરી મને ઉપદેશો હું કૃતાર્થ થઈશ.

તે - (પોતાના ગાલનો સ્પર્શ કરાવે છે.)

ઋષ્યશૃંગ - (નેત્રબંધ કરીઆનંદ વ્યક્ત કરતાં)

क्काऽहं कोऽहमिति ज्ञातुं न शक्नोमि तपोबलात् ।
आनन्दसिन्धुमग्नात्मा किं करोति कथं वदेत् ॥१६॥

अपरा - अभ्यागतोहमाश्लिष्य तोषयितव्यः खलु ।

ऋष्यशृङ्गः - अथकिमथकिं, सत्यं तोषयितव्य एव (आलिङ्ग्य)-

जडीभूतशरीरोऽस्मि सुखस्पर्शातिशायितः ।
अमृतह्रदमग्नात्मा गगने प्लवितोऽस्म्यहम् ॥१७॥

अन्या - इतोपि सुखातिशयो वर्ततेऽस्मत्तपोवने ।

ऋष्यशृङ्गः - कथं, हन्त, इतोपि सुखतिशयः, न, न (विचिन्त्य) श्रोतु मिच्छामि वेदघोषं । श्रावयन्तु नाम ।

(सर्वाः-गायन्ति)

ऋष्यशृङ्गः - **उल्लासयति वेदोऽयं मानसश्रमनोदनः।**
स्वरविन्यासवैदग्ध्यं सुधावर्षि च कर्णयोः॥१८॥

अस्मत्तातपादैरपि न परिचितोऽयं वेदः।

अपरा - अस्मत्तपोवने तावदेतत्परिचयः क्रियते।

अन्या - एतत्फलद्वयं दित्सामि, समायातु भवानस्मत्तपोवनम्।

(नेपथ्ये)

भोः वत्स, ऋष्यश्रृङ्गः, क्वासि ।

ऋष्यशृङ्गः - अस्मत्तातपादा आगताः ।

(सर्वाः-सभयं निष्क्रान्ताः)

ऋष्यशृङ्गः - क थं गता एवातिथयः । भवतु, अस्मत्तातपादेभ्यो निवेदयामि, अयमहमायातः।

(निष्क्रान्तः)

॥इति प्रथमोङ्कः॥

●●●

તપના બળને લીધે હું ક્યાં છું ? કોણ છું ? એ જાણી શકતો નથી. આનંદસાગરમાં ડૂબેલો આત્મા શું કરે છે? કેવી રીતે બોલે છે? (૧૬)

બીજી - આ હું અભ્યાગત (પાસે આવેલી) છે. મને ખરે જ સંતોષવી જોઈએ.

ઋષ્યશૃંગ - અરે ! હા.સાચે જ અભ્યાગતને સંતોષવો જોઈએ. (ભેટીને)

સુખે અતિશય સ્પર્શ થવો લીધ જડ બની ગયો છું. અમૃતના ધરામાં ડૂબેલ આત્માવાળો આકાશમાં તરી રહ્યો છું. (૧૭)

બીજી - અમારા તપોવનમાં તો આનાથીય વધુ સુખ છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું અરે !આનાથી પણ વધુ સુખ? ના ના (વિચારીને) હું વેદઘોષ સાંભળવા ઈચ્છું છું. સંભળોવો ને.

(બધી ગાય છે.)

ઋષ્યશૃંગ - મનના શ્રમને દૂર કરનારો આ વેદ આનંદ (ઉલ્લાસ) આપે છે. સ્પર્શનાવિન્યાસની ચાતુરી બંને કાનોમાં અમૃત વરસાવે છે. (૧૮)

અમારા પિતાશ્રીને પણ આ વેદનો પરિચય નથી.

બીજી - અમારા તપોવનમાં નો પરિચય કરાય છે.

બીજી - આ આ બંને ફળ આપું છું. તમે અમારા તપોવનમાં આવો. (નેપથ્યમાં) હે દીકરા ઋષ્યશૃંગ!તું ક્યાં છે?

ઋષ્યશૃંગ - અમારા પિતાજી આવી ગયા. (બધી ભયથી ચાલી ગઈ)

ઋષ્યશૃંગ - શું અતિથિઓ ચાલી જગયા. ભલે અમારા પિતાજીને જણાવું. આ હું આવ્યો.

(જાય છે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત

●●●

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विभण्डकः)

विभण्डकः - किन्नु खल्वेवं-

उषस्येवाहं द्रागगलिततमसि प्राप्य सरसीं
कृतस्नानश्शुद्धो मदुटजमगां हन्त तनुजः।
अयं निद्राहीनोऽप्यजिनशयने पातिततनुः
कुतो वालस्येनाप्रकटितनिजाशस्वपिति च ॥१॥

पूर्वेद्युर्मध्यन्दिनादारभ्य संवृत्तोऽयमन्य इव-

निमीलितार्धारुणलोचनोऽयं
चिन्ताभरत्यक्तसमस्तकार्यः।
स्वयं किमप्यात्मनि संल्पन्सन्
मुहुर्मुहुर्निश्श्वसिति स्म मन्दः॥२॥

स्यादनुल्लाघता, भवतु पृच्छामस्तावत्, वत्स भोः, इतस्तावत्।

साङ्गभङ्गं प्रविश्य ऋष्यशृङ्गः-अयमहमस्मि।

विभण्डकः - किमनुल्लाघता।

ऋष्यशृङ्गः - नहि नहि।

विभण्डकः - किं निमित्तमेवमसि।

ऋष्यशृङ्गः - न। न्यत्किमपि, पूर्वेद्युः केचनातिथयः तपोधनाः संप्राप्ताः।

विभण्डकः - ततः किं।

ऋष्यशृङ्गः - तेत्वनङ्गीकृतास्मदातिथ्या एवा निर्गता इति। भगवन् ते तु विलक्षणरूपाः, अस्मदादिवन्नासन्।

विभण्डकः - तर्हि, कथमासन्।

ऋष्यशृङ्गः - न मया वर्णयितुंशक्यते। तेषां जटाः भोगिभोगनिभाः।

બીજો અંક

(પછી વિભંડક પ્રવેશે છે.)

વિભંડક - ખરેખર આમ કેમ ?

ઉષ:કાળે અંધકાર દૂર થતાં જલ્દી સરોવરે જઈ સ્નાન કરી શુદ્ધ થયેલો હું મારી ઝૂંપડીએ આવ્યો. અરે ! આ પુત્ર નિદ્રા વગરનો (ન ઊંઘતો) હોવા છતાં મૃગચર્મના શયનમાં પડી રહ્યો છે અને આળસથી પોતાની આશા પ્રગટ ન કરતો સૂઈ રહ્યો છે. (૧)

ગઈ કાલે મધ્યાહ્ન પછી એ જાણે બીજો જ થઈ ગયેલો લાગે છે. એણે આંખો અધબીડી છે. ચિંતાના ભારથી તેણે બધા કામ ત્યજી દીધાં છે. જાતે જ કાંઈક પોતાને કહેતો હોવા છતાં તે મંદ બની વારંવાર નિસાસા નાખે છે. (૨)

કદાચઅસુખ (अनुल्लाधता) હોય ભલે, હું પૂછું હે દીકરા !અહીં આવ તો

ઋષ્યશૃંગ - આ હું આવ્યો.

વિભંડક - શું અસુખ છે?

ઋષ્યશૃંગ - ના રે ના.

વિભંડક - તો તું કેમ આવો થઈ ગયો છે ?

ઋષ્યશૃંગ - બીજું કશું નથી. ગઈ કાલે કેટલાક તપોધન અતિથિઓ આવ્યા હતા.

વિભંડક - પછી શું થયું

ઋષ્યશૃંગ - તેઓ આતિથ્ય સ્વીકાર્ય સિવાય જ ચાલી ગયા.હે ભગવાન ! તેઓ વિલક્ષણ રૂપવાળા હતા. તેઓ આપણા જેવા ન હતા.

વિભંડક - તો તેઓ કેવા હતા?

ઋષ્યશૃંગ - તેહું વર્ણવી નહીં શકું. તેમની જટા નાગનીફેણજેવી હતી.

विभण्डकः- किमेवं प्रलपसि ।

ऋष्यशृङ्गः - आम , सत्यं मया करेण गृहीताः। आहा, तासां मार्दवं, सौगन्ध्यं, शीतलता, स्नैग्ध्यं, किं ब्रवीमि, न मया दृष्टपूर्वाः। तत्र केचित्तु परिमलहृदयङ्गमाभिः मल्लीमालतीमालाभिरा-वेष्टतधम्मिल्लाः।

विभण्डकः - किन्नु खल्विदं । एवमपि सन्ति वा तपोधनाः।

ऋष्यशृङ्गः - सन्ति, मया साक्षादवलोकिताः, अन्यचश्च तैः प्रतिवक्षः फलद्वयमानीतं, पृथुलतरं तत् ।

विभण्डकः - (सस्मितं) तर्हि, तास्तु योषितः स्युः।

ऋष्यशृङ्गः- योषिन्नाम ।

विभण्डकः - (स्वगतं)-

स्त्रीपुल्लङ्गव्यत्ययं नैव वत्सः
जानात्यस्मत्पर्णशालान्तरस्थः।
तारुण्याद्योप्यप्रवेशः
स्वाध्यायैकासक्तचित्तोस्ति हन्त ।।३।।

(प्रकाशं) वत्स, तास्तु योषितः, न तपोधनाः । भवन्तं वञ्चयितुमागतास्स्युः। किमु धृतं चीरवसनं ।

ऋष्यशृङ्गः- चीरमचीरं वा न जाने, मृदुलमृदुलानि सुखस्पर्शनि स्निग्ध-तराणि, अवर्णनीयवर्णरमणीयानि तैर्विधृतानि वसनानि।

विभण्डकः - किमु ते धृतकूर्चाः

ऋष्यशृङ्गः- नहि नहि किं कथयेयं । तेषां कपोलाः मृदुलस्निग्धाः लावण्यस्पृहणीयाः मत्करेण स्पर्शिताः । तेषां कोमलतरेषु कपोलेषु मग्ना मदङ्गुल्यः।

विभण्डकः- (सस्मितं) किमप्यूचुस्ते ।

વિભંડક - તું આમબકે છે ?

ઋષ્યશૃંગ - હા. સાથે જ મેં હાથથી પકડી હતી. અહો ! શું તેની મૃદુલતા, સુગંધ, શીતલતા, સ્નિગ્ધતા ! શું કહું મેં પહેલાં એવી (જટા) જોઈ નથી. તેમાં તે કેટલાક તો સુગંધને કારણે મનોહર મલ્લી માલતીની માળાઓ તેમના જટાને (ચોટલાને) વિંટાળી હતી.

વિભંડક - આ શું ! એવા પણ તપોધનો હોય છે ખરા?

ઋષ્યશૃંગ - છે. મેં જાતે જ જોયા છે. તે બધાને વક્ષઃસ્થળ ઉપર બે ફળ હતા. તે પણ ખૂબ મોટા હતાં.

વિભંડક - (સ્મિતપૂર્વક) તો તો પછી તેઓ સ્ત્રીઓ છો.

ઋષ્યશૃંગ - સ્ત્રીઓ !

વિભંડક - (મનમાં)

અમારી આ પર્ણશાળમાં રહેલા વત્સને સ્ત્રી પુરુષ લિંગભેદનો ખ્યાલ નથી. અરે ! તુરણ થયો હોવાથી તરત જ કામ પ્રવેશ કર્યો હોવા છતાં તે એક માત્ર સ્વાધ્યાયમાં આસક્ત ચિત્તવાળો છે. (૩)

(મોટેથી) હે વત્સ ! તેઓ સ્ત્રીઓ હતી, તપોધન નહીં. તને છેતરવા માટે અહીં આવી હશે. તેમણે ચીર પહેર્યા હતાં?

ઋષ્યશૃંગ - ચીર હતાં કે નહીં તે ખબર નથી. અતિશય કોમળ સ્પર્શવાળા અને અતિશય કુમાશવાળાં હતા. તેમણે પહેરેલાં વસ્ત્રોનો વર્ણ વર્ણવી શકાય તેમ નથી.

વિભંડક - શું તેઓ દાઢીવાળા હતા?

ઋષ્યશૃંગ - નારેના. શું કહું? તેમનાગાલ તો અતિશય મૃદુ અને સ્નિગ્ધ.લાવણ્યને લીધે સ્પૃહણીય હતા. તેને હાથથી મેં સ્પર્શ કર્યો હતો. તેમના અતિ કોમળ ગાલ ઉપર મારી આંગળીઓ મગ્ન (સ્થિર) થઈ ગઈ હતી.

વિભંડક - (સ્મિતપૂર્વક) તેમણે કંઈ કહ્યું હતું કે?

ऋष्यशृङ्गः - अथ किं, अस्त्यस्माकं तपोवनमन्यत्, तत्रेतोऽपि सुखविशेषो वर्तते इति। अन्यदपि विस्मयावहं।

विभण्डकः - किं तत्

ऋष्यशृङ्गः - ते तु तपसा प्रत्य क्षी कृतान्मथाः। भवतोऽपि प्रत्यक्षीकारयिष्यामः आयाहि तावदस्मत्तपोवनं इत्यूचुः।

विभण्डकः - (स्वगतं) किमर्थमेवमाचरितं ताभिरस्मत्तपोवने।

ऋष्यशृङ्गः- किन्नु खलु, चिन्ताकुला इव तातपादाः ते गता इति वा। तत्र गत्वानेष्यामि। यत्र ते वर्तन्ते तान्पुनरप्यालिङ्गय सन्तोषयिष्यमि।

विभण्डकः- (सावेगं) किन्नु, ताभिरालिङ्गितोऽसि।

ऋष्यशृङ्गः - आम, आलिङ्गनं तावदतिथिसत्कार इत्युक्तं-

विभण्डकः - (सप्रणिधानं) क्षणमिव स्थित्वा स्वगतं)आं ज्ञातं-

अवग्रहनिरासार्थ रोमपादस्य चेष्टितम्।
अयं प्रयातु नामाद्य पर्जन्यो वर्षतु स्वयम्॥४॥

ऋष्यशृङ्गः - अलं चिन्तया, तानानेष्यामि।

विभण्डकः - तथास्तु-

अपरिचितपथेन त्वं प्रयास्यथ वत्स-
स्थपुटितवनवर्त्मा ते तु कुत्र प्रयाताः।
न किमपि विदितं ते मार्गणं वा कथं स्या-
दिति मनसि विचार्य प्रेषयेयं कथं वा ॥५॥

ऋष्यशृङ्गः- अलं विचारेण, विदिततद्वर्त्मास्मि। कथमपि तानानयेयं (इति प्रणमति)।

विभण्डकः - शुभं भूयात् (इति तमुत्थाप्य शिरस्याघ्राय) याहि वत्स, कल्याणावाप्तये।

ઋષ્યશૃંગ - હા. અમારું તો તપોવન બીજું જ છે. ત્યાં તો અહીં કરતાં ભારે સુખ છે. વળી, બીજું પણ અશ્ચર્યકારક છે.

વિભંડક - શું ?

ઋષ્યશૃંગ - તેમણે તપથી કામદેવને પ્રત્યક્ષ કર્યા છે. 'તને પણ પ્રત્યક્ષ કરાવીશું. અમારાતપોવનમાંઆવ'એમ કહ્યુંહતું.

વિભંડક - (મનમાં) શું તેમણે અમારાતપોવનમાં આમકર્યું ?

ઋષ્યશૃંગ - શું પિતાજી આપ ચિંતાતુર લાગો છો. શું તેઓ ગયા તેથી? ત્યાં જઈને શોધી લાવીશ. તેઓ જ્યાં હશે ત્યાં જ તેમને ભેટીને સંતોષીશ.

વિભંડક - (આવેગપૂર્વક) શું તેમણે તને આલિંગન કર્યું હતું ?

ઋષ્યશૃંગ- હા. આલિંગન. એમ કહ્યું હતું તે તો અતિથિ સત્કાર છે.

વિભંડક - (થોડીક વાર ધ્યાન ધરી મનમાં) સમજાઈ ગયું.

રોમપાદે અવગ્રહ (દુકાળ) ને દૂર કરવા આમ કર્યું છે. ભલે (આજે) હવે તે જાય. ભલે વરસાદ જાતે વરસે. (૪)

ઋષ્યશૃંગ - ચિંતા રહેવાદો. એમને હું લઈ આવીશ.

વિભંડક - ભલે.

અજાણ્યા માર્ગે તું હે પુત્ર ! આજે જઈશ. આ રસ્તો ઉબડ ખાબડ છે. તેઓ ક્યાં ચાલી ગઈ ? કાંઈ ખબર નથી. તેમને કેવી રીતે શોધવા? (એ મનમાં વિચારીને) કેવી રીતે હું તને મોકલું? (૫)

ઋષ્યશૃંગ- ચિંતા રહેવાદો.હું તે રસ્તો જાણું છું. ગમે તે રીતે જઈને તેમને લઈ આવીશ. (પ્રણામ કરે છે.)

વિભંડક - ભલુંથાઓ. (તેનેઉઠાડીને મસ્તક સૂંઘીને) જાદીકરા ! કલ્યાણ પામવાજા.

ऋष्यशृङ्गः - (परिक्रम्य)-

इतो यातास्ते मां प्रतिपदमवेक्ष्यैव मुनयः
तरुच्छायारम्ये पथि कृतपदाः मन्दगमनाः।
इतस्तेषां गन्धः प्रसरति मुहुर्मन्दमरुता
सुदूरादभ्येति श्रुतिसुभगनादोऽपि विपिने॥६॥

तदनेन पथा यास्यामि तावत्, (इति परिक्रम्य) कथं, सन्निहित इव तेषां व्याहारः (इति नेपथ्याभिमुखमवलोक्य)। हन्त, अनतिदूरे सरोवरतीरे निषीदन्ति सर्वे। तदुपसर्पामि (इति कतिचित्पदानि गत्वा)

हन्त - **केचिदङ्घ्रियुगलं सरोवरे**
संप्रसार्य करतस्सरोजलम् ।
विप्रकीर्य च परस्परं मुदा
क्रीडनैकनिरता हसन्ति हि ॥७॥

(तत प्रविशन्ति यथा निदिष्टाः गणिकाः)

(इति परिक्रामति)

एका - कथं पुनरपि द्रष्टव्यस्सकुमारः

अपरा - निरीक्षामहे, कन्दमूलफलसम्पादनाय समागच्छेदपि।

अन्या - एवं कियन्तं कालं स्थातव्यमस्माभिः।

एका - अस्मिन्महारण्ये स्थाते महतो भीतिर्मे।

अपरा - (सहासं) स पुनः कुमारः स्त्रीपुल्लिङ्गव्यत्यासमपि न जानाति।

अन्या - पशुकल्पः।

एका - (सस्मितं) न हि तथापि। स तु पशुर्जानाति व्यत्यासं। कुमारस्तु तदपि न।

अपरा - (सानुतापं) पित्रा तावदेवं वर्धितः।

अन्या - स्यान्न मे तपोवनवासः, नैव तारुण्यकार्य, महदिदमाश्रम्।

ઋષ્યશૃંગ - (ફરીને)

આ માર્ગે મને ડગલે ને પગલે જોતાં મુનિઓ વૃક્ષોની છાયાથી રમ્ય માર્ગે ડગમાંડી ધીરે ધીરે ગયા હશે. આ બાજુ તેમની સુગંધ ધીમા વાયુને લીધે વારંવાર આવે છે. ખૂબ દૂરથી કાનને સુભગ લાગતો ધ્વનિ પણ વનમાં આવે છે. (૬)

તો આ માર્ગે જાઉં. (આમ તેમ ફરીને) શું ? તેઓ બોલાશ નજીક લાગે છે. (નેપથ્ય તરફ જોઈને) અરે ! નજીકમાં જ સરોવરના તીરે તેબધાં બેઠાં છે તો હું પાસે જાઉં. (કેટલાંક ડગલાં ચાલીને)

અરે ! કેટલાક સરોવરમાં બંને પદ લંબાવીને હાથથી સરોવરનું જળ હાથ ફેલાવી એકબીજા ઉપર ઉછાળીને આનંદથી ક્રીડા માત્રમાં તલ્લીનતેબધા હસે છે. (૭)

(તેફરે છે.)

(પછી બતાવ્યા પ્રમાણે ગણિકાઓ પ્રવેશે છે.)

એક - હવેતેકુમારનેફરીકેવી રીતે મળવું?

બીજી - ધ્યાન રાખીએ. કદાચ કંદમૂળફળ એકઠાં કરવા આવે.

બીજી - આપણે કેટલાકે વખત રહેવું ?

એક - આ મહા અરણ્યમાં રહેતાં મને ડર લાગેછે.

બીજી - (ખડખડાટ હસીને) વળી, તે કુમારને સ્ત્રી પુરૂષના ભેદનો પણ ખ્યાલ નથી.

બીજી - પશુ જેવો છે.

એક - (સ્મિતપૂર્વક) એવોય નથી- પશુને તો ભેદની ખબર હોયછે. કુમાર ને તો એ પણ નથી.

બીજી - (પશ્ચાત્તાપપૂર્વક) પિતાએ એવો જ ઉછેર્યો છે.

બીજી - તપોવનમાં નિવાસ કારણભૂત હશે. તારુણ્યનું કાર્યપણ નથી. એ મોટુંઆશ્ચર્યછે.

अपरा - (सहासं) तत्प्रतिबोधकसामग्र्यभावात्प्रसुप्तमिति तर्कयामि।

अन्या - तत्सत्यं ?

ऋष्यशृङ्गः - (दूरान्निर्वर्ण्य) एते तावत्पूर्वेद्युरागताः, त एव-

एते हन्त जलाशये विरचितस्नानक्रियास्साम्प्रतं
स्वच्छस्निग्धसुवल्कलोदरचलद्वक्षःफलास्सस्मिताः।
उद्धूतासितदीर्घजिह्मसुजटाः फालोज्वलस्थासकाः
ग्रीवाञ्ज्ज्जपनिस्तलोज्वलसरा दृग्गोचरा भाग्यतः॥८॥

अयमहमागतोऽस्मि (इत्युपसर्पति)

सर्वाः - (ससम्भ्रमभुत्थाय सस्मितं) अयं तावत् स्तोकं शिक्षित इव मन्मथेन।

ऋष्यशृङ्गः - सत्करोमि तावदेकवारमतिथीनाश्लिष्य।

सर्वाः - (सस्मितं) तथास्तु महान्प्रमोदः (इति क्रमश आलिङ्गन्ति)।

एका - (निष्पीडितवक्षोजमालिङ्गति)

ऋष्यशृङ्गः - (सानन्दं) मैवं दृढतरमालिङ्ग। फलद्वयं निष्पिष्टं भवति।

सर्वाः - (सहासं) नेदं फलद्वयं, न वयं, तपोधनाः। अपितु नार्यः-

न प्ररोहति नारीणां श्मश्रुकूर्चादिकं हनौ।
यौवने स्थूलतां यातस्स्तनावेतौ नितम्बकः॥९॥

ऋष्यशृङ्गः - कथं एतौ स्तनौ, तर्हि, तारुण्ये तावन्नास्माकं स्तनौ कुतः स्थूलतां यातौ।

अन्या - नारीणामेव। न तु पुंसां।

ऋष्यशृङ्गः - तर्हि, किमहं पुमान्।

अपरा - आम, अनुभूतनारीसङ्गसुखविशेषः पुमांस्तु तां त्यक्तुं नैवोत्सहते।

બીજી - (અટ્ટહાસ્યપૂર્વક) તેનેજગાડનાર સામગ્રીનાઅભાવે (તારુણ્ય) પ્રસુપ્ત છે. એમ મનેલાગેછે.

બીજી - તે સાચું છે?

ઋષ્યશૃંગ - (દૂરથી ધારી ધારીનેજોઈને) આ બધાં ગઈ કાલે આવ્યા હતાં તે જ છે.

અરે ! બધાંયે જલાશયમાં હમણાં જ સ્નાન પૂર્ણ કર્યું છે. સ્વચ્છ, સ્નિગ્ધ વલ્કલમાં વક્ષ:સ્થળ હાલે છે. તેઓ સ્મિત કરે છે. લાંબી વાંકડિયા જટા ખુલ્લી છે કપાળ, ઉપર ઉજ્જવલ લેપ (આસ્થાસક) છે. સદ્ભાગ્યે જળને લીધે નિસ્તલ (પૂર્ણ) ઉજ્જવળ સેરવાળી ગ્રીવા ધરાવતા નજરે પડ્યા. (૮)

આ હું આવી ગયો છું. (પાસે જાય છે.)

બધી - (એકાએક ઊભી થઈને સ્મિતપૂર્વક) આને કામદેવે થોડુંકતો શીખવ્યું છે.

ઋષ્યશૃંગ - એકવાર અતિથિઓને ભેટીને સત્કારું.

બધી - (સ્મિતપૂર્વક) ભલે ઘણો આનંદ. (ક્રમશઃ આલિંગેછે.)

એક - (સ્તનો દબાવીને ભેટે છે.)

ઋષ્યશૃંગ - (આનંદપૂર્વક) અતિ ગાઢ રીતે ન આલિંગો (કદાચ) બંને ફળ ચગદાઈ જશે.

તે - (હાસ્યપૂર્વક)આબેફળનથી. અમેતપોધન નથી.

અમે તો સ્ત્રીઓ છીએ. સ્ત્રીઓને હડપચી ઉપર દાઢી મૂછ ઊગતાં નથી. યુવાનીમાં સ્થૂળ થતાં આ બે સ્તન છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું આ બે સ્તન છે. તો પછી તારુણ્યમાં અમારા સ્તન કેમ સ્થૂળ થયા નથી?

બીજા - સ્ત્રીઓને જ થાય, પુરુષોને નહીં.

ઋષ્યશૃંગ - તો હું શુંપુરુષ છું ?

બીજી - હા. નારીનાસંગનુંસુખ માણનાર પુરુષ તેને ત્યજવા ઈચ્છતો નથી.

ऋष्यशृङ्गः - आम, सत्यं। अत एव युष्मद्विरहेणाननुभूतपूर्वः कोऽपि विकारस्समुत्पन्नो मे। स्यान्नाम, कुत्र युष्माकं तपोवनं।

अपरा - नास्माकमावासस्थानं तपोवनं। अपि तु नगरी।

ऋष्यशृङ्गः - कथं, नगरी, नैव श्रुतपूर्वा, कथं वर्तते।

अन्या - नगरी तावत् -

उच्चसौधसमाकीर्णा नानालङ्कारभूषिता।
गजवाजिसमृद्धा च तुष्टपुष्टप्रजाकुला ॥१०॥

ऋष्यशृङ्गः एवं तर्हि, ममापि दिदृक्षा बलवती।

अपरा - तर्हि, अधिरोहतु भवान्रथममुं। (इति दर्शयति)

ऋष्यशृङ्गः - किमयमेव रथः, आश्रमे तावत्कदापि पितृमुखाच्छ्रुतः रथो रथ इति। (सवैलक्ष्यं)-

दर्शनीयादभुताकारस्सन्निवेशेन मण्डपः।

(करेण परामृश्य) कीदृशोऽयं दारुविशेषः पीताभः।

एका - **सुवर्णमयसर्वाङ्गो नैव दारुमयो ह्ययम् ॥११॥**

ऋष्यशृङ्गः - सुवर्णं नाम।

अपरा - तत्तावब्दहुमूल्यं वर्तते धनिनां सन्निधौ।

ऋष्यशृङ्गः - हन्त। स्वप्नेऽपि मया तावन्नावलोकितं।(अश्वानवलोक्य) इमास्तावत्कीदृश्यो गावः, नास्मदुटजपरिसरे तावदीदृश्यः।

अन्या - नेमा गावः, सिन्धुदेशसमुत्पन्नास्तुरङ्गमाः। रथमाकर्षन्ति।

ऋष्यशृङ्गः - किन्नु खलु, सिन्धुदेश इत्येको वर्तते, किमु।

अपरा - अथ किं

ऋष्यशृङ्गः - अहं तावन्मन्ये, अस्मत्काननमिव सर्वत्र काननमिति। (अश्वान्वीक्ष्य)

ઋષ્યશૃંગ - હા. સાચુંલાગે છે. આથીજ તમારા વિરહમાં પહેલાં ન અનુભવેલો વિકાર મને થયો હતો. તે કદાચ હશે. તમારું તપોવન ક્યાં છે ?

બીજી - અમારો નિવાસ તપોવનમાં નથી, પણ નગરીમાં છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું નગરી? પહેલાં ક્યારેય સાંભળી નથી. તે કેવી હોય છે ?

બીજી - નગરીઓ.

ઊંચા મહેલોથી ભરપૂર, વિભિન્ન અલંકારોથી વિભૂષિત, હાથી ઘોડાથી સમૃદ્ધ અને સંતુષ્ટ તેમજ પુષ્ટ લોકોથી પૂર્ણ હોય છે. (૧૦)

ઋષ્યશૃંગ - જો એમ છે તો તે જોવાની મને ઈચ્છા છે.

બીજી - તો આ રથમાં આપ બેસો. (એમ બતાવે છે)

ઋષ્ય શૃંગ - શું આ રથ છે? આશ્રમમાં પિતા ના મુખે કોઈ સાંભળ્યો હતો તે રથ જેવો જ છે. (વૈલક્ષ્ય પૂર્વક)

સંનિવેશ (બેસવા) ની જગ્યાને લીધે મંડળ તો દર્શનીય અદ્ભુત દેખાવળાળી છે. (હાથથી સ્પર્શીને) આ પીળાશ પડતું લાકડું કેવુંક છે ?

એક - આ તો બધો સુવર્ણમય છે, આ લાકડાનો નથી. (૧૨)

ઋષ્યશૃંગ - સુવર્ણ !

બીજી - તે મહામૂલુ છે. તે ધનિકો પાસે હોય છે.

ઋષ્ય શૃંગ - અરે ! સ્વપ્નમાં પણ તે મેં જોયું નથી.

(અશ્વોને જોઈને) શું આ તો કેવીક ગાયો છે ? આવી ગાય ઝુંપડીના પરિસરમાં તો જોઈ નથી.

બીજી - આ ગાયો નથી. (પણ) સિંધુદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અશ્વો છે. તે રથને ખેંચી જાય છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું ? એક સિંધુ દેશ પણ છે?

બીજી - હા.

ઋષ્યશૃંગ - મને લાગે છે કે અમારા વન જેવું બધે જ વન છે. (અશ્વોને જોઈને)

एते समुज्वलसुचिक्कणमांसलाङ्गाः
कण्ठोर्ध्वदेशविलसद्बहुकेसराढयाः ।
एषां विषाणयुगलं न शफास्तु शीर्णाः
नो सन्ति हन्त पृथुला ननु बालभागाः॥१२॥

(इति सवैलक्ष्यं पश्यंस्तिष्ठति)

एका – आरोहतु नाम रथं ।

(ऋष्यशृङ्गः रथमारुह्योपविशति । गणिकाः तदुभयपार्श्वयोरुपविशन्ति।)

(सूतः वाहान्प्रेरयति ।)

ऋष्यशृङ्गः हन्त, अवतराम्यहं, वेगोऽयं मां गिलतीव–

धावन्ति मामपि विहाय तु काननानि
मत्पृष्ठतोऽग्रगतपर्वत एष हन्त ।
आधाव्य मच्छिरसि सम्पततीति मन्ये
निश्वासरोधगलितस्थितिरस्म्यहं तु ॥१३॥

एका – अपरिचिततया इदं प्रथमतया च तावदेवं (इत्यालिङ्गति)

ऋष्यशृङ्गः – ऊर्ध्वोच्छ्वासो ऽप्यहं तेऽथ समाश्लेषाद्गलद्भ्यः ।
रथेन वल्गितश्शश्वत्त्वत्कुचामर्दितोऽस्म्यहो ॥१४॥

(परितो विलोक्य) हन्त,–

सरांसि बहुदूरतस्सविधमेत्य चक्रभ्रमं
विधाय च गतानि हि प्रचुरवेगतः पृष्ठतः ।
तरुव्रजनिगूहिताः कतिपये क्वचित्पक्कणाः
दृशोर्धुरि समागताः क्षणमिवाथ तेऽन्तर्हिताः॥१५॥

सर्वाः – पश्यतु भवान्, महाराजनगरी सन्निहिता ।

ऋष्यशृङ्गः– कथं महाराजनगरी, कथं वर्तते (कण्ठमुधम्य पश्यति)

આ ઉજ્જ્વળ, ચીકણા અને માંસલ દેહવાળા છે. કંઠના ઉપરના ભાગે કેશવાળ છવાયેલી છે. એમને શીંગડાં નથી કે ફાટેલી ખરી નથી. અરે ! વળી, લાંબા બાલભાગ (પૂંછડું) પણ નથી. (૧૨)

એક - રથમાં ચઢો.

(ઋષ્યશૃંગ રથમાં ચડીને બેસે છે. ગણિકાઓ તેની બંને પડખે બેસે છે.) (સારથિ રથ હંકારે છે.)

ઋષ્ય શૃંગ - અરે ! હું ઊતરી જાઉં. આનો વેગ જાણે મને ગળી જાય છે.

મને છોડીને જાણે વન જઈ રહ્યું છે. મારી આગળનો આ પર્વત જાણે મારી પાછળ જતો રહ્યો. તે દોડીને જાણે મારા માથાઉપર પડે છે. મારો તો શ્વાસ જાણે રોકાઈ ગયો હોય તેવી સ્થિતિ થઈ છે. (૧૩)

એક - અપરિચિત હોવાથી પહેલી વખત તો એવું લાગે (આલિંગે છે.)

ઋષ્યશૃંગ - ઊંચો શ્વાસ થઈ ગયો હોવા છતાં આલિંગવાને લીધે ભયરહિત તેમણે રથથી અમળાઈ જવા છતાં તેમના સ્તનોથી જાણે હું મસળાઈ ગયો છું. (૧૪)

(ચોમેર જોઈને) અરે !

બહુ દૂરથી સરોવરો આવીને ચક્ર ભમતું હોય તેમ ભારે વેગને લીધે પાછળ ચાલી ગયા. ક્યાંક કેટલાક વૃક્ષોની ઝાડીમાં છુપાયેલા પક્વણો (ભીલોના વાસ) ક્ષણવાર નજર સમક્ષ આવીને જાણે અદૃશ્ય થઈગયા. (૧૫)

બધી - આપ જુઓ મહારાજ નગરી નજીકમાં જ છે.

ઋષ્યશૃંગ - શું મહારાજની નગરી? શું અહીં છે ? (ડોક ઊંચી કરીને જુએ છે.)

अन्या - मरुत्तरलिता मुहुर्ध्वजपटालिरुच्चोन्मुख

समाह्वयति सादरं द्रुततरं भवन्तं पुरी ।

समुच्छ्रितगृहावलिश्शिखरकैतवान्मस्तका-

न्युदस्य भवदीक्षणे प्रकटयत्यहो कौतुकम् ॥१६॥

एका - (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) किन्नु खल्विदं, चारमुख-द्विदितोदन्त इव महाराजः । सर्वविधपरिकरपरिवृतो नगरद्वारि तिष्ठति ।

(रथस्समुपसर्पति)(ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टो महाराजः)

महाराजः - (रथादवरुह्य कतिचित्पदान्यभ्युद्गम्य रथस्थमृष्यशृङ्गं पादे गृहीत्वा)-

धन्योस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलाद्य जनिर्मम ।

त्वदङ्घ्रिपद्मसंस्पर्शो यदभून्मे महापुरे ॥१७॥

(इति तं रथादवतारयति । वादित्रघोषः प्रचलति)

ऋष्यशृङ्गः - (स्वगतं)-

न कदापि दृष्टपूर्वं

दृश्यं पश्यमि साम्प्रतं हन्त ।

स्वप्नोद्भवमिव नाना-

विचित्ररूपं सदानुभाव्यं च ॥१८॥

(सर्वे परिक्रम्य पुरप्रवेशं नाटयन्ति)

महाराजः - (ऊर्ध्वमवलोक्य सानन्दं)

आकाशे परितो विजृम्भिततनुर्मेघो घनध्वानतः

सर्वानप्यभिनन्दयंश्च निबिडध्वान्तावृताशामुखः।

अस्माकं परिपूरयंश्चिरधृता आशाश्च दिष्ट्यधुना

श्रीमत्तापसपुङ्गवाङ्घ्रिकमलस्पर्शात्समुज्जृम्भते ॥१९॥

બીજી - અહો ! પવનથી ચંચળ. ઊંચા ધ્વજપટોને લીધે ઊંચા મુખવાળી પુરી જલ્દી આદરપૂર્વક આપને બોલાવે છે. ઊંચા ઘરોની હારવાળી શિખરોના બહાને મસ્તકો ઉંચા કરી આપને જોવા માટે કુતૂહલ પ્રગટ કરે છે. (૧૬)

એક - (નેપથ્ય તરફજોઈને)આ શું હશે? ગુપ્તચરોનામુખે મહારાજે જાણે સમાચાર જાણી લીધા લાગે છે. બધા પ્રકારના પરિકરથી વીંટળાયેલા નગરના દરવાજે ઊભા છે.

(રથ પાસે જાય છે.) (પછી બતાવ્યા પ્રમાણે મહારાજ પ્રવેશે છે.)

મહારાજ - (રથમાંથીઊતરીતે કેટલાંક ડગલાં સાથે જઈને રથમાં રહેલ ઋષ્યશૃંગના ચરણ પકડીને)

હું ધન્ય છું. હું આભારી છું. મારો જન્મ આજે સફળ થયો કારણ કે તમારા ચરણ કમળનો સ્પર્શ મારા મહાનગરમાં થયો છે. (૧૭)

(રથમાંથી ઊતારે છે. વાદ્યોનો ઘોષ થાય છે.)

ઋષ્યશૃંગ - (મનમાં)

પહેલાં ક્યારેય નહીં જોયેલું દૃશ્ય અત્યારે હું જોઉં છું. તે સ્વપ્નમાં ઉદ્ભવ્યુંહોય તેમ જાત જાતનાં વિચિત્રરૂપ વાળું અને સદાય અનુભવવા જેવું છે. (૧૮)

(બધેફરીને નગર પ્રવેશનો અભિનયકરે છે.)

મહારાજ - (ઊંચે જોઈને આનંદ પૂર્વક)

શ્રીમાન, તાપસશ્રેષ્ઠના ચરણકમળના સ્પર્શથી આકાશમાં ચોમેર ફેલાયેલી કાયાવાળો મેઘ ઘનગર્જનથી બધાંને અભિનંદતો હોય તેમ બધી દિશાઓનાં મુખને અંધકારથી ભરી દે છે અને લાંબા સમયથી ધારણ કરેલી આશાઓને સદ્ભાગ્યે પૂર્ણ કરતો ચડી આવે છે. (૧૯)

(આમ ફરીને) હે ભગવાન ! દાસનો આ પ્રસાદ છે.

ऋष्यशृङ्गः - (स्वगतं) कथं प्रासादः-

खर्वो ममोटजः क्वायं प्रासादः प्रांशुरुज्वलः।
क्व चैतयोर्द्वयोस्साम्यं मेरुसर्षपयोरिव ॥२०॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य) हन्त, किन्नु खल्विदं-

तटित्सदृशकाञ्चनध्वजपरम्पराभिस्स्वयं
कनत्कलशकोटिभिर्लिखति वारिवाहान्तरम् ।
गवाक्षचयलोचनोऽप्यरपक्ष्म विस्तार्य च
प्रजास्समवलोकयन्निव विभाति सौधो बत ॥२१॥

राजा - सौधाभ्यन्तरं प्रविशतु भगवान्।

ऋष्यशृङ्गः - तथा । (इति सर्वैरपि परिक्रम्य) किमिदं-

स्वप्नो नु माया नु मतिभ्रमो वा
तारामयो रत्नवरैरयं हि
नारीमुखैश्चन्द्रमयोऽपि हन्त
चित्राम्बराभो ननु सौध एषः॥२२॥

(प्रविश्य) सचिवः-महाराज, वर्षते पर्जन्यः-

धरणिमिमामवटयति
प्रसरत्पयोदजलधारा ।
सरिदिव सरणौ पूरः
प्रवहति सलिलस्य वेगगम्भीरः॥२३॥

राजा - महान्प्रमोदः, सर्वमिदं भगवतोऽस्य प्रसादप्रभावः । (इति ऋष्यशृङ्गेणावरोधं प्रविश्य) भगवन्, अवरोधोऽयं । अत्र निषीदतु भगवानस्मिन्विष्टरे, भवत्समयायै समायास्यति मद्दुहिता (इति निष्क्रान्तः)

ऋष्यशृङ्गः- (पीठे समुपविश्य परितो विलोक्य च)-

ઋષ્યશૃંગ - (મનમાં) શુ પ્રાસાદ?

ક્યાં મારી નાની ઝુંપડી અને ક્યાં ઊંચો અને ઉજ્જવળ પ્રસાદ! મેરુ અને સરસવની માફક એ બેનું સામ્ય ક્યાંથી હોય ? (૨૦)

(ઊંચે જોઈને) અને ! આ શું ?

અરે ! વીજળી જેવા સોનેરી ધજાનીહારથી અને સોનાના કોટિ કળશોથી મેઘના અંતર (અંદરના ભાગને) મહેલને ચાટે છે. અરે ! ગવાક્ષ રૂપી ચંચળ નેત્રોવાળો આરાની પાંપણ વિસ્તારીને જાણે તે પ્રજાને નિહાળે છે. (૨૧)

રાજા - આપ ભગવાન મહેલમાં પધારો.

ઋષ્યશૃંગ - ભલે (બધાંફરીને) આ શું ?

આ સ્વપ્ન છે કે માયા છે અથવા મતિભ્રમ છે ? આ તારામય ઉત્તમ રત્નોથી તારામય તેમજ નારીનો મુખથી ચંદ્રમય. આ મહેલ ચિત્રવિચિત્ર આકાશ જેવો લાગે છે.(૨૨)

(પ્રવેશીને) અતિથિ મહારાજ ! વરસાદ વરસે છે.

આ ધરતીમાં ખાડા (अवट) પાડે છે. મેઘની જળધારા પ્રસરે છે. રસ્તા ઉપર નદીની માફક વેગની ગંભીર જળનાં પૂર વેગેવહે છે. (૨૩)

રાજા - ભગવાનની કૃપાનો પ્રભાવ છે. (ઋષ્યશૃંગ સાથે અંતઃપુરમાં પ્રવેશીન) હે ભગવાન ! આ અંતઃપુર છે. અહીં આ આસનઉપર આપ ભગવાન બિરાજો, મારી દીકરી આપની સેવા માટે આવશે. (જાય છે.)

ઋષ્યશૃંગ - (આસન ઉપરબેસીનીચોમેર જોઈને)

अनवलोकितभोग्यफलान्यहो
कुसुमकोमलतल्पमिहाप्यहो ।
मृदुलमासनमत्र सुचित्रितं
शुचिवितानसुमप्रचुरं गृहम्॥२४॥

(प्रविश्य शान्ता सविभ्रमं प्रणभ्य तिष्ठति)

ऋष्य शृङ्ग :- किमिदं-

त्रपां त्यक्त्वा वक्त्रं विनमितमिदं चन्द्रसदृशं
समुद्यम्यैनं मां सकृदपि समीक्ष्यस्व सुभगे ।
चलन्मीनाभं ते नयनयुगलं वीक्ष्य सुदृशः
त्यजाम्यायत्तस्सन्कठिनमिदमद्य व्रतमहम् ॥२५॥

शान्ता - (सलज्जं)पित्रा तावदाज्ञप्तास्मि, सम्यगुपचरितव्य स्म भगवान्भवत्येति । तदिदानीं यदादिशति भगवान् सज्जास्मि तद्विधातुं-

स्नानार्थं सलिलं सुखोष्णमिह ते पात्रार्पितं वर्तते
स्वच्छस्निग्धमृदूत्तमं च वसनं वोढुं सुसज्जीकृतम् ।
नानाभक्ष्यफलादिकं च कनकस्फीतेर्पितं भाजने
स्वापार्थं परिकल्पितं च मृदुलं तल्पं यथा रोचते ॥२६॥

ऋष्यशृङ्ग - (स्वगतं) एतावत्कालपर्यन्तं वञ्चतोस्मि विधिना। यतस्सुखसामग्रीविशेषमीहशमप्रदश्यैव कठोरे कान्तारे स्थापितोस्मि ।

(नेपथ्ये)

प्रतीची काष्ठापि प्रसरदरुणासक्तकरसा
द्विजास्सन्ध्यार्थं प्रमुदितहृदो यान्ति सरसीम् ।
समन्तादाकाशे सविरुति समुड्डीय विहगाः
तरून्यान्त्यावासानहमहनिकासङ्कसुभगाः ॥२७॥

અહો ! ક્યારેય ન જોયેલા ભોગવેલા યોગ્ય ફળ અહીં છે. અહો ! અહીં ફૂલ જેવી કોમળ શય્યા છે. આ કોમળ આસન સુચિત્રિત (સુંદર ચિત્રોવાળું) છે. આ પવિત્ર પુષ્પોના ચંદરવાથી પૂર્ણ ગૃહ છે. (૨૪)

(શાન્તા પ્રવેશીને વિભ્રમપૂર્વક પ્રણામ કરી ઊભીરહે છે.)

ઋષ્યશૃંગ - આ શું ?

ચંદ્રસમું મુખલજ્જા ત્યજીને નમાવીદીધું છે તેને ઊંચી કરી હે સુભગા (સુંદરી) ! મને એકવાર પણ જો. તું જ સુંદરીના ચંચળ મત્સ્ય સમા નેત્રયુગલને જોઈને તેને વશ થયેલો આ હું કઠિન વ્રતને ત્યજી દઉં છું. (૨૫)

શાન્તા - (લજ્જાપૂર્વક) પિતાએ મને આજ્ઞા કરી છે કે તારે ભગવાનની સારી રીતે સેવા કરવી તો આપ આદેશ કરો. હું તેમ કરવા તૈયારછું.

તમને ગમે તે તમારા માટે સ્નાન કરવા સુખદાયી ઉષ્ણ જળ પાત્રમાં ભરેલું રાખ્યું છે. સ્વચ્છ, સ્નિગ્ધ મુદુ અને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરવા માટે સારી રીતે તૈયાર કરાયાં છે. સોનાના ચળકતા પાત્રમાં જુદાં જુદાં ભક્ષ્ય ફળ વગેરે છે. સૂઈ જવા માટે મૃદુ શય્યા તૈયાર કરવામાં આવી છે. (૨૬).

ઋષ્યશૃંગ - (મનમાં) વિધિ અત્યાર સુધી મને છેતર્યો છે કારણ કે મને આવી સુખ સામગ્રી વિશેષ બતાવ્યા વગર કઠોર વનમાં રાખ્યો હતો.

(નેપથ્યમાં)

પશ્ચિમ દિશા પણ ફેલાયેલા આભ સમી કિરણોવાળી થઈ છે. દ્વિજો સંધ્યાકાલીન સર્ધ્ય માટે આનંદિત હૃદયવાળા બની સરોવર તરફ જાય છે. ચોમેર અવાજવાળા આકાશમાં પહેલાં હું પહેલાં હું (અહમમિકાપૂર્વક) ટોળબદ્ધ સુંદરપક્ષીઓ ઊડીને આવાસ વાળા વૃક્ષો તરફ જાયછે. (૨૭)

(प्रविश्य) राजा - भगवन्, सायंसन्ध्या सन्निहिता । तदुत्तिष्ठतु भवान् सन्ध्योपासनाय । (इति प्रणमति)

ऋष्यशृङ्गः - हन्त, सायंसन्ध्याप्युपनता ।(उत्थाय निष्क्रान्तः)

राजा - (परिक्रम्य)(शान्तया सह सभामण्डपमासाद्य) वत्से,

तपस्सिद्धो युवा विद्वान् रूपेणापि स्मरोपमः।
ऋष्यशृङ्गो यतस्तस्मात्तस्मै त्वां दातुमुत्सुकः॥२८॥

त्वं तावत्कथं ।

शान्ता - महान्प्रमोदः, धन्या भवेयं । तथास्तु ।

राजा - कः कोत्र भोः ।

सचिवः - (प्रविश्य)अयमहमस्मि ।

राजा - रजन्यामस्यां शुभे मुहूर्ते तावदृष्यशृङ्गाय भगवते शान्तां दातुमिच्छामि । तत्सम्भारास्सम्भृयन्तां ।

सचिवः - महान्प्रमोदः, तथास्तु । (निष्क्रान्तः)

राजा - वत्से, पाणिग्रहोचितालङ्कारालंकृता सज्जा भव तावत् ।

शान्ता - तथा ।(निष्क्रान्तो)

ऋष्यशृङ्गः - (प्रविश्य) निर्वर्तितं सन्ध्याकर्म-

भृत्यास्सविनयं प्रीत्या साधनानि च कर्मणः ।
अर्पयन्ति समानीय नात्र कलेशलवोऽपि हि ॥२९॥

राजा - (सविनयं)इदमासनं ।

(ऋष्यशृङ्गः उपविशति)

राजा - (सञ्जलिबन्धं) भगवन्, अस्मद्दुहित्रा शान्तया गार्हस्थ्यमालम्ब्यास्मत्कुलमुद्धर्तुमर्हसि भगवान् ।

ऋष्यशृङ्गः - निघ्नोऽस्मि तापसोऽहं भवतः ।

રાજા	-	(પ્રવેશીને) હે ભગવાન ! સાયં સંધ્યા થઈ રહી છે તો આપ સંધ્યોપાસન માટે ઊઠો. (પ્રમાણ કરે છે.)
ઋષ્યશૃંગ	-	અને !સાયંસંધ્યા થઈ ગઈ. (ઊભા થઈને જાય છે.)
રાજા	-	(ફરીને) (શાંતાનીસાથે સભા મંડપમાં આવીને) હે દીકરી !

ઋષ્યશૃંગ તપમાં સિદ્ધ, યુવાન, વિદ્વાન, રૂપમાં કામદેવ જેવો છે તેથી તને તેને આપવા ઉત્સુક છું. (૨૮)

તો કહે.

શાન્તા	-	ભારે આનંદની વાતછે તો હું ધન્યથઈશ. ભલે તેમ થાઓ.
રાજા	-	અરે ! અહીં કોણ છે ?
સચિવ	-	(પ્રવેશીને) આ રહ્યો હું.
રાજા	-	આજે રાત્રે શુભ મુહૂર્તમાં ભગવાન ઋષ્યશૃંગને શાન્તા આપવા માગું છું તો સામગ્રી એકઠી કરો.
સચિવ	-	ભારે આનંદ. ભલે (જાયછે.)
રાજા	-	હે દીકરી ! પાણિગ્રહણ માટે યોગ્ય અલંકારોથી અલંકૃત થઈ તૈયાર થાતો
શાન્તા	-	ભલે (જાયછે.)
ઋષ્યશૃંગ	-	(પ્રવેશીને) સંધ્યા કર્મ પૂર્ણ કર્યું.

નોકરો વિનયપૂર્વક પ્રેમથઈ સંધ્યાકર્મનાં સાધનો લાવીને આપે છે. અહીં તો સહેજેય દુઃખ નથી.(૨૯)

રાજા	-	(વિનયપૂર્વક) આ રહ્યું આસન
		(ઋષ્યશૃંગ બેસે છે.)
રાજા	-	(બેહાથજોડીને) હે ભગવાન! અમારીદીકરી શાન્તા સાથે ગાર્હસ્થ્ય સ્વીકાર કરી અમારા કુળનો આપ ભગવાન ઉદ્ધાર કરો.
ઋષ્યશૃંગ	-	હું આપને વશ તાપસ છું.

राजा - महान्प्रमोदः। वयमपि निध्नतापसदर्शनेन धन्यः खलु। तत्प्रविशतु भगवान्विवाहमण्डपं।

ऋष्यशृङ्गः - तथास्तु।

राजा - किं ते भूयः प्रियमुपहरामि।

ऋष्यशृङ्गः - (सस्मितं)

दत्ता ते दुहिता मेऽद्य ववर्ष च बलाहकः।
जामाताप्यभवं राज्ञः किमितोऽप्यस्ति मे प्रियम्॥३०॥

तथापीदमस्तु।(भरतवाक्यं)

भूपालाः परिपालयन्तु भुवनं न्याय्येन सम्यक्पथा
स्याद्गोब्राह्मणमण्डलाय कुशलं लोकोऽस्तु नित्यं सुखी।
कासारा रसपूरितविटपिनः पुष्पैः फलैस्सम्भृताः
सस्याढ्या धरणिश्च सन्तु समये वर्षन्तु धाराधराः॥

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

॥इति द्वितीयोऽङ्कः॥

॥इति बालधन्विजग्गूवकुलभूषणमहाकविविरचितं निध्नतापसं सम्पूर्णम्॥

●●●

રાજા - ભારે આનંદ ! અમે પણ વશ થયેલા તપસ્વીના દર્શનથી ખરેખર ધન્ય થાય છીએ તો આવો વિવાહ મંડપમાં પ્રવેશો.

ઋષ્યશૃંગ - ભલે, એમ થાઓ.

રાજા - તોહવેતમારુંશું પ્રિય કરું ?

ઋષ્યશૃંગ - (સ્મિતપૂર્વક)

તો આજે તમારી દીકરી આપી અને વાદળ વરસ્યું. હું રાજાનો જમાઈ થયો. આનાથી વધુ મને શું પ્રિય હોય ? તો પણ આમ થાઓ.. (૩૦)

(ભરતવાક્ય)

રાજાઓ ન્યાયથી સમ્યક્માર્ગે જીવનનુંપાલનકરો. ગાય અને બ્રાહ્મણોના સમુદાયનુંકુશળ હો. લોકો પણ હંમેશા સુખી થાઓ. તળાવડાં જળથી ભરેલા હો. વૃક્ષો ફૂલ સ્પર્શથી લચી પડો. ધરતી અનાજથી છવાયેલી હો અને વાદળો (જલધરો) યથા સમયે વરસો.

(બધાં જાય છે)

બીજો અંક સમાપ્ત

બાલધન્વિ જગ્ગૂ બકુલભૂષણ મહાકવિવિરચિત નિધ્નતાપસ સંપૂર્ણ

●●●

दाशरथिदर्शनम्

॥ प्रथमोऽङ्कः ॥

ध्रुवस्य बालस्य तपः प्रभावात्
परात्परो वेदशिरोधिगम्यः ।
यः प्रादुरासीत्तदनुग्रहार्थं
स पातु युष्मान्भगवान्मुकुन्दः ॥ १ ॥

(ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः – एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि–

नानानाटकनिर्माता यः कोविदमुदावहः ।
स एवास्यापि कर्ता हि जग्गूवकुलभूषणः ॥ २ ॥

(नेपथ्ये) अपसरत अपसरत ।

सूत्रधारः – किन्नु खलु मयि विज्ञापनैकताने शब्द इव ?

(परिक्रम्य अवलोक्य च) आं ज्ञातम् –

सरयूशीतलसलिले
स्नात्वा तिमिताक्तवल्कलो भक्त्या ।
रामध्यानैकमनाः
प्रविशति भरतो निजोटजं कल्ये ॥ ३ ॥

(निष्क्रान्तः)

स्थापना

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो भरतः)

भरतः – (उटजाभ्यन्तरं प्रविश्य, कनकमण्डपे दिव्यसिंहासन–प्रतिष्ठापितयोः पादुकयोः पुरतः बद्धाञ्जलिपुटो भूत्वा सबाष्पगद्गदम्)

દાશરથિદર્શનમ્

પ્રથમ અંક

બાલ ધ્રુવના તપના પ્રભાવથી જે પરાત્પર, વેદના મુર્ધન્ય (વેદાંત) થી પામી શકાય તેવાતેનાઉપર અનુગ્રહ કર વાપ્રગટ થાય તે ભગવાન મુકુન્દ તમારું રક્ષણ કરો. (૧).

(પછી સૂત્રધાર પ્રવેશે છે.)

સૂત્રધાર - આમ, આપ સજ્જનોનેવિનવું છે -

જેણે અનેક નાટકો રચ્યાં છે, જે વિદ્વાનોને આનંદ આપનાર છે તે જગ્ગૂ બકુલભૂષણ આના કર્તા છે. (૨)

(નેપથ્યમાં.) દૂર હશે. દૂર હશે.

સૂત્રધાર - હું વિજ્ઞાપન કરવામાં તલ્લીન હતો ત્યારે આ અવાજ જેવું શું હશે?

(ફરીનેજોઈને) હાં જાણ્યું.

સરસૂના શીતલ જળમાં સ્નાન કરી તિમિ જેવા ભીંજાયેલા વલ્કોકોવાળો, રામના ધ્યાનમાં એક મન વાળો ભરત વહેલી સવારે પોતાની કુટિરમાં પ્રવશે છે.(૩)

(જાય છે.)

સ્થાપના

(પછી બતાવ્યા પ્રમાણે ભરત પ્રવેશે છે.)

ભરત - (કુટિરમાં પ્રવેશીને સુવર્ણ મંડપમાં દિવ્ય સિંહાસન ઉપર પ્રસ્થાપિત પાદુકાઓની આગળબે હાથ જોડીને આંસુ સાથે ગદ્ગદ્ કંઠે)

विजयीभव राघवाब्जनेत्र !
प्रणतानामिह पारिजात ! नाथ ! ।
विजयीभव तातवाक्यबद्ध !
प्रयतात्मन् जनकात्मजाभिसेव्य ! ॥ ४ ॥

(प्रणम्य उत्थाय सगद्गदम्) पापिना मया तावत् सम्यक् प्रकाशिता भ्रातुर्भ्रातृव्यता । धिङ्माम्–

कान्तारवर्त्मसु भवच्चरणौ निधातुं
हे राम ! ये सुगमसाह्यपरे अभूताम् ।
ते पादुके अपि बलाद्धृतवान् शठोऽहं
रक्षाविहीनचरणः पथि यासि वन्ये ॥ ५ ॥

जगति भ रत न ामग्र ह्णमात्रेण वेपतेतरां जनताहृदयं समुद्विजते च । भ्रातृवत्सल रामचन्द्र! एवं व्यवसितुं मातुलकुलं प्रेषितवान् किमु मां तातः ?

शत्रुघ्नः – (पूजापरिकरपाणिः प्रविश्य) आर्य ! सज्जीकृतं सर्वमपि । (परिकरभाजनं पीठे निक्षिपति ।)

भरतः – वत्स ! अद्य खलु श्रीरामचन्द्रागमनम् ।

शत्रुघ्नः – अथ किम् ।

भरतः – सर्वथा अलङ्करणीयोऽयं नन्दिग्रामः । एवं प्रकाशय कारुभ्यः ।

शत्रुघ्नः – तथा । (निष्क्रान्तः)

वसिष्ठः – (प्रविश्य सानुतापम्)

सरयूसलिले जडेऽवगाह्य
प्रयतात्मोषसि बद्धवल्कलोऽयम् ।
अविमृष्टजटः प्रलम्बकूर्चो
न विजानात्यतिशीतवातबाधाम् ॥ ६ ॥

હે કમળનયન રાઘવ! અહીં નમન કરનારના પારિજાત ! નાથ ! વિજયી છે. પિતાના વચનથી બંધાયેલા, આત્મસંયમી, જનકસુતાથી ટેવાયેલા ! વિજયી હો. (૪)

(પ્રણામ કરીને ઊભા થઈને ગદ્‌ગદ્ થઈ) મેં પાપી મે તો અરે જ સાચા પ્રમાણમાં ભાઈની શત્રુતા પ્રગટ કરી.

ધિક્કાર હો અને હે રામ !

જંગલના માર્ગે આપતા ચરણોને સારી રીતે મૂક્વો જે સહાય રૂપ બની હતી. તે પાદુકાઓ પણ બળપૂર્વક શઠે હરી લીધી. રક્ષા વગરના ચરણોવાળા તમે વનમાં કેવી રીતે જશો? (૫)

જગતમાં ભરતનું નામ માત્ર લેવાથી જનતાનું હૃદય જગતમાં ખૂબ જ કંપે છે અનેઉદ્વેગ પામેછે. ભાઈ મૂઢ પ્રેમ રાખનારરામચંદ્ર ! આમ કરવા માટે જ મોસાળ મોકલ્યો હતો ?

શત્રુઘ્ન - (પૂજાનીસામગ્રી હાથમાં લઈને પ્રવેશીને) મોટાભાઈ! બધુંજતૈયાર કર્યુંછે.

(સામગ્રી નું પાત્ર બાજઠ ઉપર મૂકે છે.)

ભરત - ભાઈ!ખરેખર આજે રામ આવવાનાછે ?

શત્રુઘ્ન - હા.

ભરત - બધીરીતે આનંદીગ્રામ શણગારો. એમ શિલ્પીઓને કહો.

શત્રુઘ્ન - ભલે (જાયછે.)

વસિષ્ઠ - (પ્રવેશીને અનુતાપ પૂર્વક) સરયૂના ઠંડાજળમાં ઉષાકામે નાહી સંયમી આત્માવાળાએ વલ્કલ પહેર્યાં છે. લૂછ્યા વગરની જટાવાળો, લાંબી દાઢીવાળો ખૂબ જ ઠંડાપવનની પીડાને જાણતો નથી. (૬)

अथवा श्रीरामचन्द्रविरहानलसन्तप्ततनुतया
सुखावगाहमेव स्यात् सरयूसलिलम् । (नेपथ्ये)

कौसल्यातनयाभिराम करुणामूर्ते जगद्वन्दित
प्रातः प्रादुरभूद्भवत्कुलगुरुः प्राच्यामुदेत्यर्यमा ।
डीयन्ते पतगास्सनादमभितो मन्दं मरुद्वाति च
प्रोत्फुल्लाम्बुजगन्धभाक्तदधुनोत्तिष्ठ प्रभो राघव ॥ ७ ॥

भरतः - (आकर्ण्य सबाष्पगद्गदम्) प्रभो राघव ! अत्र वन्दिनः पठन्ति सुप्रभातं ते । तत्र महारण्ये तावत् -

शर्कराविलतले प्रसुप्तिभाक्
शीतवातपरिबाधितः प्रभो ।
पक्षिरावपरिबोधितोऽसि हा
किं स्मरस्यपि शठं तदा तु माम् ॥ ८ ॥

हन्त किमिदमेवं चिन्तितम् ! न कदाप्येवम् । अस्ति खलु सर्वदा सन्निहितस्सर्वविधबन्धुस्सुकृती सौमित्रिः

किसलयमपचित्य नूत्नतल्पं
मृदुलतरं परिकल्प्य भक्तिनम्रः ।
तदुपरि स तु शाययत्ससीतं
रघुवरमेति मुदं परां रजन्याम् ॥ ९ ॥

हुं तद्राज्यापहर्तुः कुतो मे तादृशं भाग्यम्-

स तु सुप्रभातमवनम्रमस्तको
रचिताञ्जलिः परिपठेच्च सुस्वरम् ।
विकचारुणाब्जनयनः प्रभुस्तदा
विनिपातयच्च दृशमाशु लक्ष्मणे ॥ १० ॥

धन्यः खलु सौमित्रिः । सुमित्रैव सुप्रजा खलु ।

અથવા શ્રીરામચંદ્રના વિરહાગ્નિ સંતાન દેહ હોવાથી સરયૂ થાય સુખે સ્નાન કરવાનું થયું હશે (નેપથ્યમાં)

હે કૌસલ્યાનાપુત્ર સુંદર, કરુણામૂર્તિ , જગતથી વંદન કરાયેલા રામ ! પ્રાતઃકાળે આવતા કુલગુરુ ઊગ્યા છે. અર્ધમાં ઊગે છે. અવાજ પૂર્વક ચોમેર પક્ષીઓ ઊડે છે. અને વાયુ ધીમેથી વાય છે. હે પ્રભુ રાઘવ ! ખીલેલો કમળથી સુગંધવાળું જગત થયું છે તો ઊઠો. (૭)

ભરત - (સાંભળીને આંસુ સહિત ગદ્‌ગદ્ થઈ) હે પ્રભુ ગંધર્વ ! અહીં બંદી જતો તમારું સુપ્રભાત મંગળબોલે છે.

ત્યાં અરણ્યમાંનો કાંકરાવાળા ભૂપૃષ્ઠ ઉપર સુતેલા તમે હે પ્રભુ !ઠંડા પવનથી પીડાતા હશો. અરેરે ! પક્ષીઓના અવાજથી ઊઠતા હશો. ત્યારે શું તમે આ શઠને યાદ કરતા હશે ? (૮)

અરેરે !આ શું વિચાર્યું ? ક્યારેયએવુંનબન્યું. ખરેખર સદાય બધી રીતે બંધુ પ્રણયશાળા લક્ષ્મણ નજીકનીછે.

ભક્તિ થી તળબનેલો નેમિતાક્ષરા જેવો કુંપળો ચૂંટી એકઠી કરી અતિમૃદુ (શય્યા) બતાવી તેની ઉપર સીતા સાથે તેમને સુવાડતો હશે. પરમરાત્રે ાનંદથી રઘુવર પાસે જતો હશે ! (૯)

હે. તેમનું રાજય હરનારમારુંએવું ભાગ્ય ક્યાંથી !

તે તો મસ્તક નમાવી બે હાથ જોડી સુંદર સ્વરે સુપ્રભાત મંગળનો પાઠ કરતો હશે. ત્યારે ખીલેલા રાતાકમળ જેવા તંત્રવાળા સમ લક્ષ્મણ ઉપર જલ્દીથી મીટ માંડતા હશે. (૧૦)

ખરેખર લક્ષ્મણ ધન્ય છે. સુમિત્રા જ સારી પ્રજાવાળાંછે.?

वसिष्ठः – (उपसृत्य) वत्स कैकेय्यपि सुप्रजा । यतः-

तरुदलपुटकोटिप्रस्नुतेयं हिमानी
तुदति खलु शरीरं हन्त सूचीव तीक्ष्णा ।
व्रतमिह चरसि त्वं रामसंप्राप्तिकामो
ननु तव जननी त्वामीदृशं पुत्रमाप ॥ ११ ॥

भरतः – (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापं शान्तं पापम् । आचार्यवर्य ! मा निपातय मच्छ्रवसि पुनरपीदृशं वचः । कथं वा सुप्रजा भवेन्मज्जननी ?

यदर्थं मत्तातो निरतिशयदुःखेन विवशो
बहिः प्राणान्रामं तृणमिव बहिष्कृत्य विनतम् ।
ततोऽन्तः प्राणानप्यहह स मुमोचातिविरहात्
कथं सा मन्माता जगति महिता हन्त भविता ॥ (१२)

वसिष्ठः – तात पुत्रस्नेहस्य कार्यमिदम् ।

भरतः – किमु न पुत्रः सर्वगुणाकरो रामः ?

वसिष्ठः – औदर्यः खलु भवान् ।

भरतः – आचार्यवर्य ! किमर्थमहं कैकेयीगर्भाज्जनिमानभवं यत्कृते श्रीरामस्यैतादृशी दशा । हन्त कैकेयीगर्भनिर्भाग्यता ।

द्वारपालः – (प्रविश्य) नाथ ! अम्बास्संप्राप्ताः ।

भरतः – कथमम्बाः ? मध्यमाम्बावर्जं प्रवेशय ।

द्वारपालः – तथा । (गन्तुमुद्युंक्ते ।)

વસિષ્ઠ - (પાસે સરીને) વત્સ ! કૈકેયી પણ સારી પ્રજા વાળી છે

કારણકે વૃક્ષના દળ (પાન) ના પુટની ટોચને નવડાવતી આ હિમાની (ઝાકળ) ખરેખર શરીરને તીક્ષ્ણ સોયની માફક પીડે છે. તમે રામને પામવાની ઈચ્છાવાળા અહીં વ્રત આચરો છો ખરેખર તમારી માતા તમારા જેવા પુત્રને પામી ધન્ય છે. (૧૧)

ભરત - (કાને હાથદઈને) પાપશાન્તહો. પાપ શાન્તહો. હે આચાર્ય શ્રેષ્ઠ ! મારા કાને ફરી આવાં વચન ન પાડશો. મારી માતા કેવી રીતે સારી પ્રજાવાળી કહેવાય?

જેને માટે મારા પિતા અતિશય દુઃખથી વિવશ બની ગયા અને બાહ્ય પ્રાણ સમા રામને તણખલાની માફક બહાર ધકેલી દીધા. પછી અરેરે ! ભારે વિરહને કારણે અંદરના પ્રાણ ત્યજી દીધા. અરેરે ! તો પછી મારી માતા જગતમાં કેવી રીતે પૂજ નીય બને ? (૧૨)

વસિષ્ઠ - ભાઈ ! એતોપુત્રપ્રતિસ્નેહનું કાર્યહતું.

ભરત - શું સર્વ ગુણોનાભંડાર રામ પુત્રન હતા?

વસિષ્ઠ - તમે ખરેખર પેટના (પોતાના) છો ?

ભરત - આચાર્ય શ્રેષ્ઠ ! શું હું કૈકયીનાગર્ભથી જન્મ પામ્યો. તેથી રામની આવી દશા ! અરે ! કૈકયીના ગર્ભ તરીકે જન્મવાનું કમનસીબ !

દ્વારપાલ - (પ્રવેશીને) નાથ! માતાઓ આવ્યાં છે.

ભરત - શું માતાઓ? (મધ્ય) વચેટ માતા સિવાય અન્ય માતાઓને પ્રવેશ કરાવ.

દ્વારપાલ - ભલે (જવા માંડે છે)

वसिष्ठः – तिष्ठ तावत्। (भरतमवलोक्य) एवं न ब्रूयात्। प्रवेशय तावत्तामपि।

भरतः – न पारयामि द्रष्टुम्।

वसिष्ठः – **मैवं भावय वत्सात्र चिन्त्यतां शान्तचेतसा।**

यत्प्रतीक्ष्यैः कृतं तत्तु शुभोदर्काय कल्पते ॥ १३ ॥

भरतः – तर्हि प्रवेशय तामपि।

द्वारपालः – तथा। (निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशन्ति कौसल्याकैयी सुमित्राः)

कौसल्या – वत्स! रामप्रत्यागमनदिवसः खल्वद्य।

भरतः – अथ किम्। अम्ब! रामराज्यापहर्ता भरतः प्रणमति। (प्रणमति)

कौसल्या – वत्स! मैवं वादीः।

प्रत्यागमिष्यति रघुप्रवरोऽद्य रामः

पट्टाभिषेकमकुटाञ्चितमस्तकस्सन्।

आनन्दयिष्यति भवन्तममूः प्रजाश्च

राहुप्रमुक्तविधुवद्दलितान्तरायः ॥ १४ ॥

तदलं क्लेशेन।

भरतः – (सबाष्पगद्गदम्) कुतो वा क्लेशः? चलितं तु चलितमेव। अम्ब! लक्ष्मणमातः! सर्वविधकैङ्कर्यकृते रामाय समर्पितलक्ष्मणा धन्यासि। अधन्यो भरतः प्रणमति। (प्रणमति)

सुमित्रा – न कदाप्येवम्–

વસિષ્ઠ - (ઊભો રહેતો) (ભરત તરફ જોઈને) આમ ન બોલવું જોઈએ. તેમને પણ પ્રવેશવા દો.

ભરત - એમને હું જોઈ (મળી) શકીશ નહીં.

વસિષ્ઠ - આ બાબતે એવી ભાવના ન કર. શાંત ચિત્તે વિચાર કર. વિચારીને જે કરવામાં આવે તેનું પણ પ્રવેશ કરાવ.

ભરત - તો તેમનો પણ પ્રવેશ કરાવ.

દ્વારપાલ - ભલે (જાય છે.)

(પછી કૌશલ્યા, કૈકયી અને સુમિત્રા પ્રવેશે છે.)

કૌશલ્યા - વત્સ! આજે ખરેખર રામના પાછા આવવાનો દિવસ છે.

ભરત - હા મા! રામના રાજ્યને હરનારો ભરત પ્રણામ કરે છે. (પ્રણામ કરે છે.)

કૌશલ્યા - દીકરા ! એમ ન કહે.

આજે રઘુશ્રેષ્ઠ રામ પાછા આવશે. પટ્ટાભિષેક અને મુકુટ પહેરેલા મસ્તકવાળા થવાથી તને અને પ્રજાને રાહુથી મુક્ત થયેલા ચંદ્રની માફક દૂર થયેલા અંતરાય વાળા તે આનંદ આપશે. તો દુઃખ થવું રહેવા દે. (૧૪)

ભરત - (આંસુ ભર્યા ગદ્ગદ્ કંઠે) ક્યાં છે કલેશ? થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હે મા લક્ષ્મણની માતા! બધા પ્રકારની સેવા માટે લક્ષ્મણને રામે સોંપનારા તમે ધન્ય છો! આ અધન્ય (કમનસીબ) ભરત પ્રણામ કરે છે. (પ્રણામ કર છે.)

સુમિત્ર - આવું તો ક્યારેય નથી.

राज्यं त्वधीनं प्रविहाय वत्स !
जटाशिराः प्रावृत्तवल्कलश्च ।
श्रीपादुकोपासनतत्परस्त्वं
तपश्चरन् लक्ष्मणतोऽपि धन्यः ॥ १५ ॥

तदलं चिन्तया ।

भरतः – (सौदास्यस्मितम्) अम्ब ! चिन्तेति विडम्बनम् ।

वसिष्ठः – किन्नु खल्विदम् । प्रणम तावद्भवज्जननीम् ।

भरतः – (सबाष्पम्) प्रणमामि प्रणमामि । अम्ब ! भरतमातः, ज्येष्ठभ्रातृराज्यापहर्ता पापीयान् भरतः प्रणमति ।

(प्रणमति)

वसिष्ठः – वत्स ! मा पातय क्षते क्षारम् ।

श्रीरामपट्टस्नपनेऽतिहृष्टा
कुब्जावचोलोभितमानसेयम् ।
एवं व्यतानीत्तदनु स्वकृत्ये
सदानुतापाग्निपुटोच्चचित्ता ॥ १६ ॥

तत्पुनरपि मैवं वादीः ।

भरतः – (साञ्जलिबन्धम्) यथादिशति भगवान् ।

कैकेयी – (सबाष्पम्) वत्स ! मुधा मां निन्दसि । किं कथयेयं ते हृदयपरिपाकम्–

व्रतवह्निविशुद्धचित्तहेम-
प्रथितां भूषणतां व्रजेत्प्रकामम् ।
रघुपुङ्गवपादपद्मयुग्मे
यदहं कार णमस्मी दृश स्य ॥ १७ ॥

वसिष्ठः – साधूक्तमनया । वत्स भरत शृणु तावत् ।

હે વત્સ ! તારે અધીન રાજ્ય ત્યજી મસ્તકે જટા ધારણ કરી વલ્કલો પહેરી તુંપણ શ્રીપાદુકાઓનીઉપાસનામાં તત્પર બની તપ કરતો હોવાથી લક્ષ્મણથી પણ વધુ નસીબદાર છો. (૧૫)

તો ચિંતા રહેવા દે.

ભરત - (ઉદાસીનતાભર્યા સ્મિતપૂર્વક) હે મા ! ચિન્તાએ જ વિડંબનાછે.

વસિષ્ઠ - આમ કેમ ? માતાને પ્રણામ તો કર.

ભરત - (આંસુ સહિત) નમું છું. નમું છું. હે મા ! ભરતની માતા ! મોટાભાઈના રાજ્યને હરનારે પાપી ભરત પ્રણામકરે છે. (પ્રણામ કરે છે.)

વસિષ્ઠ - વસ્ત !ઘા ઉપર મીઠું ન ભભરાવ.

શ્રી રામના પદાભિષેક વખતેખૂબપ્રસન્ન થયેલી આ તેનુંકુબ્જાના વચનથી મન લોભાયું હતું. તેથી તે પછી તો પોતાના કૃત્ય પ્રતિ સદાય પશ્ચાત્તાપના અગ્નિપુટમાં ચિત્તને ભારે સંતાપવાળું કર્યું છે. (૧૬)

તો પછી હવે આમ કહીશ નહી.

ભરત - (બે હાથ જોડી) જેવી ભગવાનની આજ્ઞા.

કૈક્યી - (આંસુ રહિત) વસ્ત !મુનિકામ નિંદે છે. હું તને હૃદયનો પરિતાપ (સંતાપ) શું કહું ?

વ્રતરૂપી અગ્નિથી વિશેષ શુદ્ધ બનેલા ચિત્તરૂપી સોના જેવું પ્રખ્યાત આભૂષણપણું ચોક્કસ પામે. તે માટે આવા રઘુશ્રેષ્ઠના ચરણ કમળ યુગ્મ માટે હું કારણ બની છે. (૧૭)

વસિષ્ઠ - એમણે બરાબર કહ્યું. હે ભાઈ ભરત !

मात्रा वनं रघूत्तंसं प्रहिण्वत्यायमाहितः ।
पातन्त्र्यस्य काष्ठां ते वीक्षितुं निकषोपलः ॥१८ ॥

शत्रुघ्नः – (प्रविश्य) आर्य समलङ्कृतो नन्दिग्रामः ।

किसलयकुसुमोच्चतोरणाढ्यः
ततसमुदञ्चितकेतनालिकान्तः ।
विरचितजलसेचनार्द्रमार्गो
विलसति धूपवितानितोर्ध्वधूमः ॥ १९ ॥

भरतः – अप्यवलोकितो धाराग्निः ?

शत्रुघ्नः – अथ किम् । प्रज्वलति ।

भरतः – इतोऽपि सन्धुक्षयेन्धनार्पणेन ।

शत्रुघ्नः – तथा । (निष्क्रान्तः)

(सर्वे सावेगं परस्परं मुखमवलोकयन्ति)

कौसल्या – (कैकेयीमवलोक्य जनान्तिकम्) का गतिः ? (नेपथ्ये)

नभोमध्यं प्राप्तो रविरपि किरत्यातपकणान्
विहङ्गा वृक्षान्तर्दलपटलगूढामितरवाः ।
द्रुतं याता मीना विमलसरसां शीतलतलं
समीरस्सन्तापादिव चरति नैव क्वचिदपि ॥ २० ॥

वसिष्ठः – (आकर्ण्य) मध्यन्दिनमपि समुपनतम् । अपि गच्छामो माध्यन्दिनकर्मणे ?

भरतः – यथादिशति भगवान् ।

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

॥ इति प्रथमोऽङ्कः ॥

●●●

સાંભળ તો પરતંત્રતાની ચરમસીમાએ બેસાડી કસોટીના પથ્થર ઉપર જેવા માતાએ રઘુશ્રેષ્ઠને વનમાં મોકલ્યા હતા. (૧૮)

શત્રુઘ્ન - (પ્રવેશીને) હે આર્ય ! નંદિગ્રામ સારી રીતે શણગારાયું છે.

કુંપળો અને પુષ્પોના ઉચ્ચ તોરણથી અલંકૃત છે. ફેલાવેલી ઊંચી ધજાઓની હારથી શોભે છે. રસ્તા ઉપર જળ સિંચાવવાથી માર્ગ ભીંજાયો છે. ધૂપથી ફેલાયેલો ધૂમ ઉપર શોભે છે. (૧૯)

ભરત - ધારાગ્નિ (અમર જ્યોતિ) નિહાળી કે ?

શત્રુઘ્ન - હા. તે સળગે છે.

ભરત - ઈંધણાં નાખીને આથી ય વધુ પ્રજ્વલિત કર.

શત્રુઘ્ન - ભલે (જાય છે.)

(બધા આવેગપૂર્વક એકબીજાનું મુખ નિહાળે છે.)

કૌશલ્યા - (કૈકેયીનેજોઈને નજીકથી) શું થશે? (નેપથ્યમાં)

આકાશ મધ્યભાગે આવેલો સૂર્ય પણ તાપનાં કણોને વેરે છે. પક્ષીઓ વૃક્ષોનાદલના પટલ (સમૂહ) માં છુપાઈ આછેરું કૂજનકરે છે. નિર્મળ સરોવરનાં શીતલજળમાં માછલાં વેગે ભમે છે. જાણે સંતાપને લીધે વાયુ ક્યારે ફરકતો નથી. (૨૦)

વસિષ્ઠ - (સાંભળીને) મધ્યાહ્ન પણ થઈ ગયો. મધ્યાહ્નકાલીન (સંધ્યાવંદન) કર્મ માટે જઈશું કે ?

ભરત - જેવી ભગવાનનીઆજ્ઞા.

(બધા જાયછે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત

●●●

॥ द्वितीयोऽङ्कः ॥

(ततः प्रविशति जनकः)

जनकः – अद्य रामप्रत्यागमनम् । हन्त विधिविलसितम्! स तु रामः –

चीरचेलपरिधानतृप्तिभाक्

त्यक्तराज्यविभवो जटी वने ।

सीतया सह चरन्सलक्ष्मणो

भाग्यतः पुरगतो भविष्यति ॥ १ ॥

दिष्ट्या पश्यामि । स्यादेतत् –

चतुर्दशसमा रामश्चक्रवर्तितनूभवः ।

कथं काननसञ्चारी बभूव क्लेशभाजनम् ॥ २ ॥

महदिदमाश्चर्यं क्लेशकरं च । हुं, सीतां प्रति न किञ्चिदपि चिन्तयामि । पातिव्रत्यमनुपालयन्त्या सहधर्मिण्या भर्तुरुपनतं सुखं वा दुःखं वा सर्वमप्यनुभोक्तव्यं खलु । तदलं तदनुशोचनेन । एवमेव खलु जगति–

बाल्ये स्त्र्यपत्यमनपायलवं विलोक्य

तल्लालनेन पितरौ परिपोषयन्तौ ।

मुग्धां विधाय पुरुषाय धनैः प्रदत्तो

यावच्च तावदनयोस्तनयाधिकारः ॥ ३ ॥

(परितो विलोक्य) हन्त, समलङ्कृतो भरतभक्तिं प्रकाशयति नन्दिग्रामः ।

रामस्समेष्यति सदार इति प्रहृष्येत्

ग्रामं च पत्तनसमं परिकल्प्य भक्त्या ।

नानापरिष्करणरम्यतरं सुमृष्ट-

मार्गं प्रजापरिवृतो भरतो व्रती सन् ॥ ४ ॥

દ્વિતીય અંક

(પછી જનક પ્રવેશે છે.)

જનક - આજે રામ આવશે. અહો ! (કેવો) વિધિનો વિલાસ !
તે જ રામ-

ચીર વલ્કલ પહેરવાથી તૃપ્ત, રાજ્યયનો વૈભવ ત્યજનાર, જટાધારી, વનમાં લક્ષ્મણ સહિત સીતા સાથે ફરતા (રામ) સદ્ભાગ્યે નગરમાં આવશે. હું સદ્ભાવ્યે જોઈશ. (મળીશ) આમ હશે કે (૧)

ચક્રવર્તીના પુત્ર રામ ચૌદ વર્ષ પર્યંત દુઃખને પાત્ર વનં સંચારી (વનમાં ફરનારા) (૨)

કેમ થયા હશે ? આ ભારે આશ્ચર્યકારક અને દુઃખ પમાડનારું છે. હા ખરે ! સીતા વિષે તો હું કાંઈ ચિંતા કરતો નથી. પતિવ્રત્યને પાળતી સહધર્મિણીએ તો પતિ તરફથી આવેલું સુખ કે દુઃખ બધું જ ખરેખર ભોગવવાનું. તેથી શોક કરવાનો શો અર્થ? જગતમાં આમ જ છે.

બાળપણમાં સ્ત્રી બાવને સહેજ પણ દૂર નથાય તેમ જોઈ તેને લાલનથી મા બાપ ઉછેરે છે. મુગ્ધા (સોળ વર્ષની) બનાવી (થતાં.) ધન સાથે પુરુષને આપે ત્યાં સુધી એમનો દીકરી ઉપર અધિકાર. (૩)

(ચોમેર જોઈને) અહો ! શણગારાયેલું નંદિગ્રામ ભરતની ભક્તિ જાહેર કરે છે.

પત્ની સહિત રામ આવશે. તેથી ભક્તિ થી ગામને નગર સમું બનાવી અનેક પ્રકારની (સાધન સામગ્રીથી અતિ રમણીય, ખૂબ સ્વચ્છ માર્ગે પ્રજાજનોથી વિંટળાયેલો વ્રતધારી ભરત પ્રસન્ન થશે. (૪)

(परिक्रम्य, नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) हन्त, भरतस्तु-

जटी चीरी व्रती धारावह्निपार्श्वे कृताञ्जलिः ।
राममनादिग् भ ागे दत्तदृष्टिश्च तिष्ठति ॥ ५ ॥

यदि विलम्बेत रामः तदत्याहितं भवेत् ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः सानुजः सामात्यपुरोहितो भरतः ।)

भरतः – (धाराग्निं दृष्ट्वा)

रामोऽपि पावनो लोके भवानपि तथानल ।
तद्दर्शनाय पापोऽहं प्रार्थये त्वां कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥

जनकः – (उपसृत्य)

भरत ते रघुपुङ्गवपादयोः
दृढतरा ननु भक्तिरकल्मषा ।
वितनुते मम विस्मयमप्यहो
जगति दुर्लभ एव भवादृशः ॥ ७ ॥

भरतः – किमिदमेवमभिधीयते ? केवलं विडम्बनमिदम् ।

पितृसममहमारादग्रजन्मानमार्यं
विपिनमतिकठोरं प्रेष्य राज्यातिलोभात् ।
रघुवरवरभक्तोऽस्मीति लोकाय पापो
नट इव कटुचित्तो दर्शयाम्यत्र वेषी ॥ ८ ॥

एतादृशो भरतः प्रणमति । (प्रणमति)

जनकः – इष्टसिद्धिरस्तु। वत्स भरत ! नैवं वक्तव्यम् ।

स्वायत्तं राज्यमुत्सृज्य वनवासीव सन्ततम् ।
आचरंस्त्वं व्रतं धन्यो ह्यसिधाराव्रतोपमम् ॥ ९ ॥

(ફરીને, નેપથ્ય તરફ જોઈને) અહો !

ભરત તો જટધારી, વલ્કલધારી, વ્રતધારી બની અમર જ્યોતની પડખે બે હાથ જોડીરામના આગમનનીદિશામાં મીટ માંડી રહ્યો છે. (૫)

જે રામ વિલંબ કરશે તો ભારે અહિત થશે.

(પછી બતાવ્યા પ્રમાણે નાનાભાઈઓકે સામાન્ય પુરોહિત સાથે ભરત પ્રવેશે છે.

ભરત - (ધારાગ્નિ જોઈ તે)

જગતમાં રામ પવિત્ર છે તેમ હે અગ્નિ ! તમે પણ પાવત છો. તેમના દર્શન માટે હુંપાપી બે હાથ જોડીને તમનેપ્રાર્થુ છું. (૬)

જનક - (પાસે જઈને)

હે ભરત! રઘુ શ્રેષ્ઠના બંને ચરણોમાં તમારી ખરેખર નિષ્કલંક, દઢ ભક્તિ છે. અહો ! મને આશ્ચર્ય થાયછે કે તમારા જેવો જગતમાં દુર્લભછે. (૭)

ભરત - આમ કેમ કહોછો ! આ તો કેવળ વિડંબનાછે.

રાજય પ્રતિ અતિશય લોભને કારણે પિતા સમા મોટાભાઈને અતિકઠોર વનમાં મોકલીહું પાપી લોકો તરફ 'હુંરામનોભક્તછું'એ કટુચિત્તવાળો વેષધારી નટના જેવો દેખાઉં છું. (૮)

આવો ભરત પ્રણામ કરે છે. (પ્રણામ કરે છે.)

જનક - ઈષ્ટસિદ્ધિહો. ભાઈ ભરત ! આમ ન કહેવું જોઈએ.

પોતાને અધીન રાજ્ય છોડી સતત વનવાસીની માફક તમે અસિધારાવ્રત સમું વ્રત આચરી રહ્યા છો. (૯)

शत्रुघ्नः - आर्य !

प्रतीचीमशमप्युपसरति भास्वानरुणयन्
करैर्लाक्षारागैरिव मृदुतरैस्सान्द्रमसृणैः ।
क्रमाद्वृक्षच्छाया प्रसरति शनैः पूर्वककुभं
समन्तात्सन्तापः प्रशममुपयाति द्युमणिजः ॥ १० ॥

भरतः - हन्त, नाद्यापि प्रत्यागतो रामचन्द्रः । अन्धकारप्रायं जगत् । (साञ्जलिबन्धमग्निं प्रदक्षिणीकृत्य)

आश्रयाश ! आश्रये त्वान्तु दुरात्मा साधु साम्प्रतम् ।
अशान मां भवन्नाम सम्यक् सार्थय पावयन् ॥ ११ ॥

वसिष्ठः - मैवमाचर, किञ्चिदनुपालयामः । रामो द्विर्नाभिभाषते, भक्तवत्सलो हि ।

भरतः - (सबाष्पगद्गदम्) आचार्यवर्य ! अलमनुपालनेन । नेच्छामि जीवितुं भ्रातृभ्रातृव्योऽहम् । (बाहुमुद्यम्योच्चैः)

सन्तुष्टा भव कैकेयि ! चण्डि यामि हुताशनम् ।
रामराज्यं भवत्येव स्वीकृत्य भवतु प्रभुः ॥ १२ ॥

आचार्यवर्य ! पापीयसो भरतस्यान्तिमं प्रणाममङ्गीकृत्य अनुगृहाण मामेनम् । (प्रणमति)

(गगने)

हे राम राघव सलक्ष्मण दीर्घबाहो
पौलस्त्यकण्ठपरिकृन्तनलब्धकीर्ते ।
वैश्वानराहुतिपरीक्षितशुद्धिसीता-
संसेवितानवरतं विजयीभवास्मैः ॥ १३ ॥

શત્રુઘ્ન - આર્ય !

રાતો થતો સૂર્ય પશ્ચિમ દિશા તરફ લાખના રંગ જેવાં અતિમૃદુ, સાન્દ્ર કોમળકિરણો સાથે જઈ રહ્યો છે. અનુક્રમે ધીરે ધીરે છાયા પૂર્વદિશા તરફ ચોમેરથી દ્યુમણિ (આકાશમાં) જનારનો સંતાપ ઓછો થતો જાય છે. (૧૦)

ભરત - અરેરે ! હજીયે રામચન્દ્ર આવ્યા નહીં. જગત લગભગ અંધકારમયબની ગયું છે. (બે હાથ જોડી અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી.)

આશ્રય માટેની આશા રૂપ, હે અગ્નિ! હું દુષ્ટ હવે તમારે શરણે આવું છું. તમે મનેભરખી જાઓ અને સારી રીતે પવિત્ર કરનાર તરીકે સાર્થક થાઓ. (૧૧)

વસિષ્ઠ - એમ ન કર. આપણે થોડીક રાહ જોઈએ. રામ બેવચની નથી. તે તો ભક્ત વત્સલ છે.

ભરત - (આંસુસહિત ગદ્‌ગદ્ કંઠે) હે આચાર્ય શ્રેષ્ઠ ! ઉપાલંભ કરવો રહેવા દો હું ભાઈના શત્રુ (ભ્રાતૃત્વ) તરીકે જીવવા ઈચ્છતો નથી. (બાહુ ઊંચા કરી મોટેથી).

હે કૈકયી! સંતુષ્ટ થા. હે ચંડી! હું અગ્નિપ્રવેશ કરું છું. રામરાજ્ય થઈને રહેશે. (રાજ્ય) સ્વીકાર કરીને (રાજા) સ્વામી થાઓ. (૧૨)

આચાર્યવર્ય ! પાપી ભરતના અંતિમ પ્રણામ અંતિમ પ્રણામ સ્વીકારીને આ મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો.

(પ્રણામ કરે છે.)

લક્ષ્મણ સહિત દીર્ઘબાહુ હે રામ ! પુલત્સ્યના પુત્ર રાવણના કંઠને છેદવાથી કીર્તિ પામનાર રાઘવ આપ્ત જનો સાથે અગ્નિમાં આહુતિ (પ્રવેશ) થી જેવી પવિત્રતાની પરીક્ષા થઈ છે. તેવી સીતા વડે સતત સેવકતા રહી તેમ વિજયી હો. (૧૩)

(सर्वे सवैलक्ष्यमूर्ध्वं पश्यन्ति ।)

भरतः (-सह सो [illegible] थाय ऊर्ध्वमवलोक्य सोन्मादम्)

कोऽयं महान् श्रवणयोर्मम वर्षतीह
श्रीरामनाममधुरामृतवर्षधाराः ।
वाणी त्वियं वत ! हठादशरीरिणीति
नैवाद्य वेद्म्यपि तु केनचिदीरितेयम् ॥१४ ॥

(पुनश्च गगने)

आगतो विबुधसेवितो रमा-
वल्लभो रघुवरस्सलक्ष्मणः ।
पुष्पकेन कपिबृन्दवन्दितो
राक्षसेश्वरविभीषणार्चितः ॥ १५ ॥

आञ्जनेयः - (गगनादवतीर्य साञ्जलिबन्धम्) किमु भवानेव भरतः ?

भरतः - अथ किम् ? श्रीरामराज्यापहर्ता भरतोऽस्मि । को भवान् ? हर्षामृताभिवर्षी जीमूत इव सन्निहितः ।

आञ्जनेयः - दासोऽहं रघुपुङ्गवस्य मरुतः पुत्रोऽञ्जनासम्भवः ।

भरतः - तद्दास्यं भवता कथं नु कपिना सम्पादितम् ?

आञ्जनेयः - कानने । सीतान्वेष,णतत्पराय रुदते साह्यैकतानेन मे ॥

भरतः - याता सा क्व नु ?

आञ्जनेयः - रावणेन कटुना नीता ।

भरतः - (सावेगम्) क्वतौ ?

आञ्जनेयः - वञ्चितौ मारीचेन सुदूरगौ ।

(બધા વૈલક્ષ્યપૂર્વક ઊંચે જુએ છે.)

ભરત - (એકાએક ઊભા થઈ ઊંચે જોઈ ઉન્મદપૂર્વક)

આ કોણ મહાન મારા બંને કાનમાં 'શ્રીરામ' નામના મધુર અમૃતના વરસાદની ધારા વરસાવી રહ્યું છે. અરે ! આ તો હઠથી જણાય છે કે આ દૈવી વાણી છે. આ કોઈ વડે બોલાયેલી વાણી આજે જણાતી નથી. (૧૪)

(ફરી આકાશમાં)

પુષ્પક વિમાનમાં વાનર વૃંદથી વંદન કરાતા રાક્ષરાજ વિભીષણથી પૂજાયેલા,દેવોથી સેવાયેલા, લક્ષ્મણસહિત રમા (લક્ષ્મી) ના પ્રિયતમ રઘુવર (રામ) આવી પહોંચ્યા છે. (૧૫)

આંજનેય - (આકાશમાંથી ઊતરીને બે હાથ જોડી) શું આપ જ ભરત છો?

ભરત - હા. શ્રીરામનું રાજ્યહરનાર હું ભરતછું. આપ કોણ છો? હર્ષ રૂપી અમૃત વરસાવનાર મેઘ સમા આપ નજીક આવ્યા છો..

આંજનેય - હું વાયુપુત્ર, અંજનીનો જન્મેલો રામનો દાસછું.

ભરત - તમે વાનર થઈને દાસપણું કેવી રીતે પામ્યા ?

આંજનેય - વનમાં, સીતાની શોધમાં લાગેલા રડતા તેમને સહાય કરવામાં મેં તત્પર બનીને.

ભરત - તે ક્યાં ગયાં હતાં?

આંજનેય - દુષ્ટ (કટુ) રાવણ ઉપાડી ગયો હતો.

ભરત - (આવેગપૂર્વક) તે બંને ક્યાં હતા ?

આંજનેય - મારીચ વડે છેતારાયેલા તેબંને ખૂબ દૂરગયા હતા.

भरतः - अलमितः श्रोतुं न शक्तोऽस्म्यहम् । हन्त भरतभ्रातः भरतकृते किं किं वा नानुभूतं क्लेशजातमार्येण-

राज्यभ्रंशः कापथे पादचारः

रक्षः पक्षध्वंसनं वञ्चनाप्तिः ।

भार्याचौर्यं रावणायोधनं च- हुं स्यादेतत् ?

क्रोधात्सीतावह्निपातः किमेतत् ॥ १७ ॥

आञ्जनेयः - स्यादेतत् प्रथममभिवन्दनीया भवज्जननी ।

भरतः - कोऽयं स्तुतिनिन्दाप्रकारः ?

आञ्जनेयः - न तथा। सा तु यदि न प्रैषिष्यत् महारण्यं प्रति श्रीरामचन्द्रं तदा नाभविष्यदस्माकं तच्चरणारविन्द सेवासौभाग्यम् ।

भरतः - धन्याः खलु भवन्तः । क्वेदानीमार्यरामचन्द्रः ?

आञ्जनेयः - नन्दिग्रामसीमाभूमौ भवन्तमनुपालयति ।

भरतः - कथं मामनुपालयति ? नेदमुचितम्। अयं दासः प्रस्थितः । कः कोऽत्र भोः ?

चतुरङ्गबलं रघुवंशमणे-

रचिरात्परितो व्रजतु प्रसृतम् ।

ननु पौरजनोऽपि धृताभरणो

लभतां तदवेक्षणजं प्रमदम् ॥ १८ ॥

वत्स ! श्वेतच्छत्रम् ।

शत्रुघ्नः - सज्जमिह ।

भरतः - (पादुकायुगलं प्रणम्य आदाय शिरसि निधाय) तात ! मारुते, अपि नाम प्रत्युद्गच्छामः ?

(नेपथ्ये - वादित्रघोषः विजयतां श्रीरामचन्द्रः।)

ભરત - રહેવા દો. હવે હું વધુ સાંભળી નહીં શકું. અરે ! ભરતના ભાઈ ! ભરતને કારણે આર્યે શું શું દુઃખ ભોગવ્યા નથી ?

રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયા. કુમાર્ગે પગે ચાલવાનું થયું. રાક્ષસ દ્વારા પક્ષનો (પડખે રહેનારનો) નાશ થયો. છેતરામણી થઈ. પત્નીની ચોરી થઈ અને રાવણ સાથે યુદ્ધથયું. હં. શું ન થયું? ક્રોધથી સીતાને અગ્નિપાત (પ્રવેશ) આ બધુંશું છે. ? (૧૭)

આંજનેય - એ બધું છે. પ્રથમ આપની માતાની માતાને વંદન કરવાના છે.

ભરત - સ્તુતિકે નિંદાઓ આ ક્યો પ્રકાર છે ?

આંજનેય - એમ નથી. જો તેમણે રામચંદ્રને મહાઅરણ્યમાં મોકલ્યા ન હોત તો અમને એમના ચરણકમળની સેવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત ન થાત.

ભરત - આપ બધા ધન્ય છો. ક્યાં છે. મોટાભાઈ રામચંદ્ર !

આંજનેય - નંદિગ્રામની ભૂમિમાં આપની રાહ જુએ છે.

ભરત - શું મારી રાહ જુએ છે ? આ યોગ્ય નથી. આ દાસ ઉપડ્યો. કોણ છે અહીં? કોણ છો ?

થોડી જ વારમાં રઘુવંશમાં શ્રેષ્ઠ રામની ચોમેર ચતુરંગમસૈન્ય ફેલાઈ ચાલવા માંડે. આભરણો ધારણ કરતા નગરજનો પણ તેમના દર્શનથી થતો ભારે આનંદ પામો. (૧૮)

વત્સ ! શ્વેત છત્ર ?

શત્રુઘ્ન - અહીંતૈયાર જ છે.

ભરત - (પાદુકાયુગલનેપ્રણામ કરીલઈને માથાઉપર મૂકી) ભાઈ મારુતિ ! હવે આપણે સામે જઈશું ? (સામૈયું કરીશું ?)

(નેપથ્યમાં વાદ્યઘોષ થાય છે. શ્રી રામચન્દ્રનોવિજય હો.)

आञ्जनेयः - (सबाष्पाञ्जलिबन्धम्)

धन्यस्स एवेदृशसोदराप्त्या
श्रीरामचन्द्रो भुवनैकचन्द्रः ।
धन्योऽहमप्यत्र यदीदृशं च
दिव्योत्सवं हन्त ! विलोकयामि ॥ १९ ॥

भरतः - (वसिष्ठजनकौ विलोक्य)

दासोऽयं भरतो रामपादुकायुगलं पुनः ।
समर्प्य तत्पदाम्भोजे लभेय कृतकृत्यताम् ॥ २० ॥

वसिष्ठः - साधूक्तम् ।

जनकः - धन्यो भवान् ।

शत्रुघ्नः - समलङ्कृता सज्जा शिबिका ।

भरतः - (परिक्रम्य शिबिकायां पादुकायुगलं प्रतिष्ठाप्य) वत्स ! पीताम्बरमानय । आयान्तु नाम रथेन मातरः ।

शत्रुघ्नः - (आनीय) इदमानीतम् । (दत्त्वा) रथेन गन्तुं सज्जा मातरः ।

भरतः - (पादुकायुगलमलङ्करोति समलङ्कृतो गजराजः प्रविश्य करेण पुष्पमालामर्पयति । भटाः शिबिकां स्कन्धतलम् आरोप्य परिक्रामन्ति । भरतः श्वेतच्छत्रं तदुपरि बिभर्ति । शत्रुघ्नाञ्जनेयौ तदुभयपार्श्वयोश्चामरे बिभ्रतः । वसिष्ठजनकादयोऽग्रतो गच्छन्ति । तदग्रतो वादित्रघोषः ।)

भरताञ्जनेयौ

विजयमवाप्नुहि सूर्यकुलोद्भव
नतजनतार्तिहराद्भुतवैभव ।
जनकसुताकरपल्लवलालित
प्रणतलक्ष्मणसेवितपादविभो ॥ २१ ॥

આંજનેય - (આંસુ સહિત બે હાથ જોડીને)

જગતના એક માત્ર ચંદ્ર (આનંદ આપનાર). શ્રી રામચંદ્ર આવો ભાઈ પામીનેખરેખર ધન્યછે. હું પણ ધન્ય છું કેઅહો !આવો દિવ્ય ઉત્સવ જોઈ રહ્યો છું. (૧૯)

ભરત - વશિષ્ઠ અને જનકને જોઈને)

આ દાસ હુ ભરત ફરી રામનીબંને પાદુકાઓ તેમના ચરણ કમળમાં અર્પણ કરીને કૃતકૃત્યતા પામીશ. (૨૦)

વશિષ્ઠ - બરાબરકહ્યું.

જનક - તમે ધન્ય છો.

શત્રુઘ્ન - શણગારાયેલી શિબિકા (પાલખી) તૈયાર છે.

ભરત - (ફરીને શિબિકામાં બંને પાદુકાઓ પધરાવીને) હે વત્સ ! પીતામ્બર લાવ. માતાઓ રથમાં ભલે આવે.

શત્રુઘ્ન - (લાવીને) આઆવ્યો. (આપીને) માતાઓ તૈયાર થઈ રથમાં જાય.

ભરત - બંને પાદુકાઓને શણગારે છે. ગજરાજ સારી રીતે શણગાર્યો છે. પ્રવેશીને પુષ્પમાળા અર્પણ કરે છે. સૈનિકો ખભે ઉપાડી ચાલે છે. ભરત તેની ઉપર શ્વેત છત્ર ધારણ કરે છે. શત્રુઘ્ન અને આંજનેય(હનુમાન) તેનીબંનેબાજુએ ચામરઢોળી રહ્યાછે. વશિષ્ઠ જનક વગેરે આગળ જાય છે. તેથી આગળ વાદ્યોનો ઘોષ થાય છે.

ભરત અને આંજનેય

હે સૂર્યકુળમાં જન્મેલા, નમસ્કાર કરતી જનતાના દુઃખને હરવાના અદ્‌ભુત વૈભવ વાળા, જનકપુત્રી (સીતા) ના કરપલ્લવથી લાલિત, નમેલા લક્ષ્મણ વડે સેવાયેલા ચરણવાળા વિભુ - પરમાત્મા વિજય પામો. (૨૧)

(इत्युच्चैः पठतः । सर्वे मन्दं परिक्रामन्ति ।)

भरतः - (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) हन्त ! आर्य रामचन्द्र, किंन्विदम्,

हे स्वामिन् जटिलजटापिनद्धमूर्धा

क्लिष्टाङ्गस्तपनखरातपातिचारात् ।

मालिन्यं वपुषि जगद्विनिन्द्यमेतत्

स्यादेवं किमु शुभविग्रहे तवार्य ॥ २२ ॥

हन्त द्रष्टुं न पारयामि । (छत्रं निपात्य मूर्छितः पतति ।)

आञ्जनेयः - (सबाष्पगद्गदम्) तात भरत ! श्लाघनीयोऽसि एतादृश्या भ्रातृभक्त्या । (इति वीजयति)

भरतः - (लब्धसंज्ञः सन् मन्दमुपविश्य सबाष्पम्)

पीताम्बरोचितममूल्यविभूषणैक-

योग्यं सुगन्धिनवचन्दनलेपनार्हम् ।

अत्यन्तकोमलसुतल्पतले निवेश्यं

पश्यामि विग्रहमहो तव संप्रतीत्थम् ॥ २३ ॥

भरतमन्तरा नहि जगति तावदीदृशः पापीयान् ।

आञ्जनेयः - (सबाष्पम्) उत्तिष्ठ भवन्तमनुपालयति रामचन्द्रः । (उत्थाप्यति) (सर्वे सबाष्पगद्गदं पश्यन्ति । भरतः गृहीतच्छत्रः सर्वैः परिक्रामति ।)

(ततः प्रविशति पुष्पकवमाने भद्रासनोपविष्टः सीताङ्को रामः ।)

(બંને મોટેથી બોલે છે બધા ફરે છે.)

ભરત - (નેપથ્ય તરફ જોઈને) અરે ! આર્ય રામચંદ્ર ! આ શું ?

હે સ્વામી ! તમે જટિલ (ગૂંચવાયેલી) જટા મસ્તક ઉપર બાંધી છે. સૂર્યનાપ્રખર તાપને વધુ પડતોસેવવાથી અંગો ક્લિષ્ટ થયાંછે. દેહ ઉપર મલિનતા છે. આ બધું જગત માટે વિશેષ નિંદનીય છે. હે આર્ય ! આ શું તમારા શુભ દેહ ઉપર આમ હોઈ શકે કે ? (૨૨)

અરે ! હું જોઈ શક્તો નથી. (છત્ર ફેંકી મૂર્છા પામે છે. (પડે છે.)

આંજનેય - આંસુ સહિત ગદ્ગદ્ થઈ) હે ભાઈ ભરત ! આવી તમારી ભાઈ પ્રતિભક્તિથી પ્રશંસનીય છો. (વાયુ ઢોળે છે.)

ભરત - (ભાનમાંઆવતાધીમેશ્રીબોલી આંસુ સહિત)

હવે પીતામ્બરને ઉચિત, અમૂલ્ય વિભૂષણો માટે એક માત્ર યોગ્ય, સુગન્ધિ તાજા ચંદનના લેપ માટે યોગ્ય, તમારા દેહને હવે અહો અતિ સુકોમળ સારી પથારીમાં મૂકાયેલા જોઈશ. (૨૩)

ભરત સિવાય જગતમાં તો બીજો કોઈ પાપી નથી.

આંજનેય - (આંસુસહિત) ઉભા થાઓ. રામચંદ્ર તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે.

(ઊભો કરે છે.) (બધાં આંસુસહિત ગદ્ગદ્ થઈ જુએ છે. ભરત છત્ર પકડીબધાં.ની સાથે ફરે છે.)

(પછી પુષ્પક વિમાનમાં ભદ્રાસન ઉપર બેઠેલા ખોળામાં સીતાવાળા રામ પ્રવેશે છે.)

रामः - (भरतमवलोक्य सबाष्पगद्गदम्) प्रिये जानकि !

अपि नाम पश्यसि वत्सं भरतम्-

मत्पार्श्वे त्वमसि प्रिया मदनुजः श्रीलक्ष्मणः किङ्करः
कोऽयं मे वनवास इत्यपि वचो लोके तु हास्यास्पदम्।
मद्भ्राता भरतोऽयमत्र निवसन्मत्तोऽपि कष्टव्रतः
क्लिश्यन्मत्कृत एव दुष्करतपः शीर्णोऽस्ति पश्याग्रतः ॥२४॥

सीता - न पारयामि वत्सं भरतमीदृशं द्रष्टुम्। (बाष्पमुत्सृजति)

भरतः - (छत्रं शत्रुघ्नसात्कृत्य बद्धाञ्जलिपुटो मन्दमुपसर्पति ।)

रामः - (सीतां विहाय सहसोत्थाय विमानादवरुह्य सत्वरमुपसृत्य बाहुभ्यां भरतं दृढतरमालिङ्गति ।)

उभौ - (मौनमवलम्ब्य परस्परं सबाष्पं मुखमवलोकमानौ गद्गदितकण्ठौ तिष्ठतः । तत्रत्यास्सर्वेऽपि समौनं बाष्पगद्गदस्फुरिताधराः तिष्ठन्ति ।)

रामः - (गद्गदस्फुटिताक्षरम्) वत्स... वत्स... भरत ईदृशावस्थं भवन्तं किमु पृच्छेयम् अपि कुशलमिति । जिह्वा परावर्तते वत्स । जिह्वा परावर्तते । (भरतमस्तकं परामृशति ।)

भरतः - आर्य! मुञ्चतु भवान् प्रथमं माम्। भवच्चरणसरसिजयोः मूर्धानममुं निधाय पूतः भवेयम्।

रामः - वत्स, अननुभूतपूर्वहर्षप्रकर्षं कथमिदं मुञ्चेयमालिङ्गनम्। तात भरत, किं कथयेयं नाधिरोहति मे हृत्पथम्।

રામ - (ભરતને જોઈને આંસુ સહિત ગદ્‌ગદ્ થઈ) હે પ્રિયે જાનકી!

શું તમે વત્સ ભરતને જુઓ છો ને?

મારી પડખે તું પ્રિયા છો. મારો નાનોભાઈ લક્ષ્મણ સેવક છે. (તો) આ મારો વનવાસ શેનો? એ વચન લોકોમાં તો હાસ્યાસ્પદ છે. આ અહીં રહેતો મારો ભાઈ ભરત મારાથી ઘણો કષ્ટદાયક (ભારે) વ્રત પાળે છે. મારે ખાતર દુઃખીથતો. દુષ્કર તપ કરતો ગળી ગયો છે તો તું આગળ (સામે) જો. (૨૪)

સીતા - આવાભાઈભરતનેહુંજોઈ શકતી નથી. (આંસુ સારે છે.)

ભરત - (છત્રશત્રુઘ્નને સોંપીબે હાથજોડી ધીમેથી પાસે જાય છે.)

રામ - (સીતાને છોડી એકાએક ઊભા થઈ વિમાનમાંથી ઊતરી વેગે પાસે જઈ બે બાહુથી ભરતને ખૂબ ગાઢ આલિંગેછે.)

બંને - (મૌનજાળવી પરસ્પર આંસુ ભર્યું મુખ જોતાગદ્‌ગદ્ કંઠવાળા બનીઊભા રહે છે. ત્યાં રહેલા બધા લોકો પણ મૌનપૂર્વક આંસુથી ગદ્‌ગદ્ થવાથી ફરકતા હોઠવાળા બનીઊભા રહે છે.

રામ - (ગદ્‌ગદ્ કંઠે અસ્પષ્ટ અક્ષરોમાં) હે વત્સ ! વત્સ ! ભરત ! આવી દશાવાળા તને હું શું પૂછું ? શું તું કુશળ છે? એમ (પૂછતાં) જીભ પાછી પડે છે. વત્સ ! જીભ પાછીપડે છે. (ભરતના મસ્તકને પંપાળે છે.)

ભરત - આર્ય ! પહેલા આમ મને છોડો. આપના ચરણ કમળોમાં આ મસ્તકમૂકીને હું પવિત્ર થાઉં.

રામ - હે વત્સ !ભારે હર્ષનીઉત્કટતાવાળું પહેલાં ક્યારેય ન ભોગવેલું આ આલિંગન હું કેવી રીતે છોડું? હે ભાઈ ભરત ! શું કહેવું એ મારા હૈયાના માર્ગે ચડતું નથી.

भवत्प्रत्यभिज्ञैव-

शिरीषसुमकोमलं स्थपुटमांसलं मञ्जुलं
नवोज्ज्वलकनद्रुचिप्रसृतकान्तलावण्यकम्।
शरीरमिदमद्य ते नहि दृशानया वीक्षितुं
सकीकसमहं कथं कथय वत्स शक्तो नु हा ॥ २५ ॥

(तच्छरीरं परामृशन् बाष्पमुत्सृजति ।)

भरतः - (सगद्गदम्) आर्य कथं कथयेयं भवद्दयाम्? प्रभो ! एतद्भरतसत्तापालनार्थं कियता कृच्छ्रेण सत्वरमायाताम् आर्येण? कथमिव कथयेयं भ्रातृवात्सल्यं प्रभो रामचन्द्र-

मयि न्यस्तं भुवो भारं संक्राम्य त्वयि सांप्रतम्।
पारतन्त्र्यस्य काष्ठां तामूढ्वा स्यां सुकृती कृती ॥ २६ ॥

(शिबिकातः पादुकायुगलमादाय रामचरणयोः समर्प्य सीतां प्रणमति ।)

सीता - वत्स चिरञ्जीव । भ्रातृभक्तिस्ते कण्टकितमातनोति मे गात्रम्। (रामः सीतया सह वसिष्ठजनकौ प्रणमति ।)

वसिष्ठः - दिष्ट्या विजयी प्रतिनिवृत्तोऽसि। पट्टाभिषिक्तो भव।

जनकः - उत्तीर्णवनवासक्लेशपारावारोऽसि। दिष्ट्या पश्यामि सादरं भवन्तम्।

रामः - सर्वं तत्रभवतामनुग्रहात्। (सीतया सह जननीः प्रणमति ।)

कौसल्या - (सबाष्पम्) वत्स ! मत्कृते तावदनुभूतो महान् क्लेशः। इतः परं राज्यसौख्यमनुभुंक्ष्व ।

रामः - (सस्मितम्) अम्ब! भरतक्लेशे तावन्न मे क्लेशलेशोऽपि।

सुमित्रा - वत्स राम ! प्रमादाद्वत्सेन लक्ष्मणेन न प्रदर्शिता किमु कैङ्कर्ये निरुत्साहिता ।

તારી પ્રતિજ્ઞા જ.

શિરીષ પુષ્પ સમું કોમળ, ભરાવદાર (માંસલ), મંજુલ (સુંદર), નવા, ઉજ્જવળ, સોનાના વર્ણ જેવી ફેલાયેલી કાન્તિને લીધે લાવણ્ય યુક્ત. આ દેહને આ આંખે હાડપિંજર સમું હું હે વત્સ!કેવી રીતેજોવા સમર્થ બનું? (૨૫)

(તેનાદેહને પંપાળતાં આંસુ સારે છે.)

ભરત - (ગદ્‌ગદ્ થતાં) હે આર્ય ! હું તમારી દયા કેવી રીતે કહું? હે પ્રભુ! આ ભરતનીસમા પામવા મારી આપ કેવા ભારે કષ્ટે જલ્દી આવ્યા? હે પ્રભુ !રામચંદ્ર!હું ભાઈ પ્રતિ વાત્સલ્યને કેવી રીતે કહું (વર્ણવું)?

મારા ઉપર નાખેલો ભૂમિનો ભાર. હવે તમારાઉપર નાખી. પરતંત્રતાની ચરમસીમા વહીને હું ભારે પુણ્યશાળી બનીશ. (૨૬)

(પાલખીમાં થીબંને પાદુકાઓ લાવી રામના બંને ચરણોમાં સોંપી સીતાને પ્રણામ કરે છે.)

સીતા - વત્સ ! લાંબુ જીવો. તારી ભાઈ તરફનીભક્તિ મારા દેહને રોમાંચિત કરેછે. (સીતા સાથે રામ વસિષ્ઠ અને જનકને પ્રણામ કરે છે.)

વસિષ્ઠ - સદ્ ભાગ્યે વિજયીબની પાછા ફર્યા છે. હવે પદ્દાભિષેક થો.

જનક - તમે વનવાસનાદુઃખ સમુદ્ર પાર કરી ગયા છો. સદ્‌ભાગ્યે હું આદરથી તમને જોઉં છું.

રામ - બધું જ આફના અનુગ્રહથી થયું. (સીતા સાથે માતાઓને પ્રણામ કરેછે.)

કૌશલ્યા - (અશ્રુસહિત) હે વત્સ ! મારે ખાતર તે ભારે દુઃખ ભોગવ્યું. હવે તું રાજ્યનુંસુખ ભોગવ.

રામ - (સ્મિતપૂર્વક) હે મા !રત્નના દુઃખ આગળ મારું દુઃખ તો ઘણું થોડું ગણાય.

સુમિત્રા - વત્સ રામ ! શું પ્રસાદથી પણ વત્સ લક્ષ્મણે સેવામાં નિરુત્સાહ તો દાખવ્યો નથી ને ?

रामः - (सबाष्पम्) अम्ब ! किं कथयेयं कथमनृणी भवेयम् ? अयमेव मे पिता नानुजः ।

सुमित्रा - दिष्ट्या धन्यास्मि ।

वसिष्ठः - राम परस्परं दाशरथ्योर्दर्शनेन सन्तुष्टा वयम् । तद्याहि पट्टाभिषेकमहोत्सवाय ।

रामः - यथादिशति भगवान् ।

वसिष्ठः - वत्स भरत ! आसीद् दाशरथिदर्शनम् । किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ?

भरतः - आचार्यवर्य-

रामोऽपि नगरीमेत्य भविष्यत्यभिषेचितः ।
पारतन्त्र्यं तु मे सिद्धं किमितोऽप्यस्ति मे प्रियम् ॥

तथापीदमस्तु

(भरतवाक्यम्)

भूपालाः परिपालयन्तु भुवनं न्याय्येन सम्यक् पथा
स्याद्गोब्राह्मणमण्डलाय कुशलं लोकोऽस्तु नित्यं सुखी।
कासारा रसपूरिता विटपिनः पुष्पैः फलैः संभृताः
सस्याढ्या धरणिश्च सन्तु समये वर्षन्तु धाराधराः ॥ २७ ॥

(निष्क्रान्तास्सर्वे)

॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

जग्गूवकुलभूषणमहाकविकृतं
दाशरथिदर्शनं नाम नाटकं
सम्पूर्णम् ।

● ● ●

રામ - (આંસુસહિત) હે મા ! હું શું કહું ? હું કેવી રીતે ઋણહીન થીશ ? આ ચો મારા પિતા છે, નાનો ભાઈ નહીં.

સુમિત્રા - સદ્ભાગ્યે હું ધન્ય થઈ.

વસિષ્ઠ - હે રામ !એકબીજાને મળેલા દશરથના પુત્રોને જોઈ અમને સંતોષ થયો. તો પટ્ટાભિષેક મહોત્સવ માટે પધારો.

રામ - જેવી ભગવાનની આજ્ઞા.

વસિષ્ઠ - વત્સ ભરત! દશરથનાપુત્રોનું મિલનથઈગયું. હવે શું તમારું પ્રિય કરું ?

ભરત - આચાર્ય શ્રેષ્ઠ

નગરીમાં આવીને રામ પણ અભિષિક્ત થશે. મારી પરતંત્રતા તો સિદ્ધ થઈ ગઈ હવે આનાથી મને બીજું શું પ્રિય હોય ?

તો પણ આમ થાઓ.

રાજાઓ સારી રીતે ન્યાયના માર્ગે જગતનું પાલન કરે. ગાય- બ્રાહ્મણ સમુદાયનું કુશળ હો. લોકો હંમેશાં સુખી હો. જળાશયો જળ ભર્યા હો. વૃક્ષો પુષ્પો અને ફળોથી લચી પડો. ધરતી અનાજથી છવાયેલી હો અને વાદળો યથા સમયે વરસો. (૨૭)

(બધા જાયછે.)

બીજો અંક સમાપ્ત

જગ્ગૂ બકુલભૂષણ મહાકવિ રચિત દાશરથિદર્શન નામે નાટક સંપૂર્ણ

●●●

यौवराज्यम् नाम एकाङ्कं रूपकम्

(नान्द्यते सूत्रधारः)

सूत्रधारः - आन्तरध्वान्तनाशाय निर्मलालोकवृद्धये ।

उपास्महे महो भवत्या किमप्याम्नायगोचरम् ॥१ ॥

(सानन्दं परिक्रम्य) एवमार्यमिश्रान् विज्ञापयामि-

नानानाटकनिर्माता यः कोविदमुदावहः ।

स एवास्यापि कर्ता हि जग्गूवकुलभूषणः ॥ २ ॥

(नेपथ्ये)

आर्य, समाश्वासयतु समाश्वसयत्वेनाम्।

कमलवनतिरोहितस्स हंसः

स्मरति न हा विरहातुरां मरालीम् ।

सूत्रधारः - किंनु खल्विदम् ? (परिक्रम्य, अवलोक्य) प्रमदवनगते यमूर्मिलायाश्चेटी वकुलिका खिन्नेव । पश्यामस्तावत् । (निष्क्रान्तः)

(नेपथ्ये)

वत्से, अलं कातर्येण

विहरति समुपागतोऽधुनायं

सरसितया प्रियया समन्द्रनादः ॥३ ॥

(स्थापना)

(ततः प्रविशत्यवरोधगतोर्मिला)

ऊर्मिला - किंनु खलु अद्याप्यार्यपुत्रो व सन्निहितः ।

चेटी - (प्रविश्य) भट्टिनि, सन्निहितः ।

યૌવરાજ્ય એકાંકી રૂપક

(નાન્દીના અંતે સૂત્રધાર)

સૂત્રધારઃ - **અંતર અંધકારનો નાશ કરવા અને કરવા અનેનિર્મળ આલોક (પ્રકાશ) ની વૃદ્ધિ માટે અવર્ણનીય આમ્નાય (વેદોથી) ગોચર (પ્રાપ્ત થનાર) તેજની ભક્તિ થી ઉપાસના કરીએ છીએ. (૧)**

(આનંદપૂર્વક ફરીને) આમ, હું આપ સજ્જનોને વિ નવું છું.-

જેણે અનેક નાટકો રચ્યાં છે. જે વિદ્વાનોને આનંદ આપે છે તે જ બકુલભૂષણ જ આનો પણ કર્તા છે. (૨)

(નેપથ્યામાં)

હે આર્ય! આશ્વાસન આપો એને આશ્વાસાન આપો.

કમલવનમાંછુપાયેલ હો (તે હંસે વિરહથીદુઃખી હંસીને) અરેરે ! યાદ કરતો નથી.

સૂત્રધાર - આ શું હશે ? (ફરીને જોઈને) પ્રમદવનમાં ગયેલી ઊર્મિલાની દાસી બકુલિકા ખિન્ન લાગે છે. જોઈએ તો. (જાય છે.) (નેપથ્યમાં) હે દીકરી! ડર નહીં.

આ એ પુષ્કળ આનંદ ભર્યો અવાજ કરતો તે કલરવ કરતી પ્રિયતમા સાથે વિહાર કરતો આવી રહ્યો. (૩)

(સ્થાપના)

(પછી અંતઃપુરમાં રહેલી ઊર્મિલા પ્રવેશે છે.)

ઊર્મિલા - હજીય આર્યપુત્ર કેમ આવ્યા નહીં ?

ચેટી - (પ્રવેશીને) સ્વામિની ! એ નજીક જ છે.

ऊर्मिला - कःसिंनिहितः ?

चेटी - कमलवनान्तरितः स मरालः ।

ऊर्मिला - दिष्ट्या प्रिये मे । हञ्जे, वकुल के, विस्तारय अष्टापदयमष्टापदम् ।

चेटी - (तथा कृत्वा) निक्षिप्ता शारिवेटिकाऽपि । (नेपथ्यर्तममुखमवलोक्य)

अहो, इत एवागच्छति तन्मरालमिथुनाम् । (ततः प्रविशति हंसमिथुनम्)

ऊर्मिला - दिष्ट्या पुनरपि संगतासि वल्लभेन । (हंसमादाय चुम्बति) हंसः ऊर्मिलामुस्सरति)

ऊर्मिला - (ऊर्मिला हंसमायाते) एन्तं वल्लभामुज्झित्वा पुनरपि मा गच्छ कमलवनम्) एषा वियोगखिन्ना भवति । (इति परिचुम्ब्य विसृजति)

लक्ष्मणः - (प्रविश्य) सत्तमः खल्वरण्यवास एव यन्मध्येव प्रावहम् विष्णुपदीवैकवेणी आर्यचरणारविंदाशिश्रूषा। हन्त । इदानी तु त्रिधा विभक्तिः अथवा बहुधा) (विलोक्य स्तम्भान्तर्हित स्तिष्ठति) हंसी प्रियमनवलोक्य सभयं परितः पश्यति)

ऊर्मिला - (हंसीमादाय) किं त्वमहमिव ।

लक्ष्मणः - (हंसाणि स सृत्य) अथ किम ? अथ किम् ? (स्मयते)

ऊर्मिला - (सौदास्यम्) किं त्वमन्यद् ।

लक्ष्मणः - वकुलिके! प्रापय मिथुनमेतत् कनकदीर्घिकाम् ।

चेटी - तथा (मिथुनमादाय निष्क्रान्ता)

ઊર્મિલા - કોણ નજીક આવી રહ્યું છે ?

ચેટી - કમલવનમાંછુપાયેલો કે હંસ આવીરહ્યો છે.

ઊર્મિલા - સદ્ભાગ્યે એ મને ગમ્યું. અલી. બહુલિકા ! આ શતરંજ ફેલાવ શતરંજ (અષ્ટાપદ)

ચેટી - (તેમ કહીને) આ સોગઠાંની પેટી પણ મૂકી.

(નેપથ્ય તરફ જોઈને)

અહો ! એ હંસયુગલ આ બાજુ જ આવી રહ્યું છે. (પછી હંસનું જોડું પ્રવેશે છે.)

ઊર્મિલા - સદ્ભાગ્યે તું પ્રિયતમનેફરીથી પામી છો. (તેનીપાસે તું જોડાઈ છો.) (હંસીને લઈને ચૂમે છે. હંસ ઊર્મિલાની પાસે જાય છે.)

ઊર્મિલા - (હંસને લઈને) આ પ્રિયતમાને ત્યજીને ફરીને કમલવનમાં જતો નથી. વિયોગથી આ ખિન્ન થાય છે. (ચુંબન કરીને છોડી દે છે.)

લક્ષ્મણ - (પ્રવેશીને) ખરેખરે અરણ્યવાસ તો ઉત્તમ છે. તેથી મારા પ્રતિ વિષ્ણુપદી (ગંગા) જેવી એક ધારાપ્રવાહવાળી મોટા ભાઈનો ચરણકમળની સેવી વહેતી હતી. અરે ! હવે તો તે ત્રણમાં વહેંચાઈ ગઈ અથવા ઘણા પ્રવાહમાં વહેંચાઈ ગઈ. (જોઈને થાંભલાની પાછળ સંતાઈને ઊભો રહે છે.)

(હંસ લક્ષ્મણ પાસે જાય છે.)

(હંસી પ્રિયતમને ન જોતાં ભયપૂર્વક ચોમેર જુએ છે.)

ઊર્મિલા - (હંસીને લઈને) શું તું પણ મારી માફક !

લક્ષ્મણ - (હાથમાં હંસલઈ પાસે જઈને) હા હા (સ્મિત કરે છે.)

ઊર્મિલા - (ઉદાસીનતાપૂર્વક) અહીં પણ શું બીજું ?

લક્ષ્મણ - બકુલિકા ! આ જોડાને કનકદીર્ઘિકા (પાવડી) માં પહોંચાડ.

ચેટી - ભલે (હંસ મિથુનલઈને જાય છે.)

लक्ष्मणः – (सस्मितम्)

ननु मानिनि लोककुन्तलालि

क्षितिनिक्षिप्तविनिश्चलासिताक्षम्।

अतिताम्रकपोळमाननं ते

हृदयं मेऽद्य चमत्करोति कान्ते ॥ ४ ॥

(विलोक्य) आम, विस्तृतमष्टापदम्। एह्येहि। (बाहू गृहीत्वा कर्षति)

ऊर्मिला – (सस्मितमुपगूह्य) ह्यः कथितं विस्मृतमिव ?

लक्ष्मणः – न खलु विस्मृतम्। सज्जोऽस्मि। (तां पर्यङ्कमारोपयति)

ऊर्मिला – (समन्दस्मितं शारिवृन्दमष्टापदे क्रमशो निक्षिप्य) अपि भवतु परिणायः ?

लक्ष्मणः – हरितहरिद्रे मदीये खलु।

ऊर्मिला – तथैव भवतु।

लक्ष्मणः – तर्हि त्वदीया राक्षसाः।

ऊर्मिला – (सावेगम्) किं नु खल्वत्राऽपि राक्षसनामग्रहणम्।

लक्ष्मणः – (सस्मितम्) ननु, अनयैव क्रीडया राक्षसैः सह युद्धमार्यस्य दर्शयाम इति।

ऊर्मिला – (सस्मितम्) यथार्यपुत्र एव निर्जितो भवेत्।

लक्ष्मणः – हन्त, कृतहस्तेव क्रीडायाम्। भवतु भवतु, पश्यामः।

(उभौ क्रीडतः)

कञ्चुकी – (प्रविश्य सानन्दम्) सत्तमं खल्वस्माकं दीर्घमायुष्यम्।

जानुभ्यां मणिकुट्टिमेषु विचरन्नायासयन् वार्धकं

यो बाल्ये परिलालितः प्रमुदितैरस्माभिरालोकितः।

सोऽयं संप्रति तीर्णविघ्नजलधिः पट्टाभिषेकाञ्चितो

दिष्ट्यानेन विलोक्यते जनकजाभर्ता प्रभुश्चक्षुषा ॥ ५ ॥

લક્ષ્મણ - (સ્મિતપૂર્વક)

હે ચંચળ કેશ લટોવાળી માનિની! ભૂમિ ઉપર સ્થિર નજર માંડી રહી છે. તારું અતિ રક્તવર્ણા ગાલ વાળું મુખ,હે પ્રિય ! મારા હૃદયને આશ્ચર્ય પમાડે છે. (૪)

(જોઈને) ભલે, આ સોગઠાં બાજી ફેલાવી છે. તો આવ આવ. (બંને પકડીને ખેંચે છે .)

ઊર્મિલા - (સ્મિતપૂર્વક ભેટીને) ગઈકાલે કહ્યું હતું તે શું ભૂલી ગયા?

લક્ષ્મણ - ભૂલી નથી ગયો. હું તૈયાર છું. (પલંગ ઉપર બેસાડે છે.)

ઊર્મિલા - (મંદ સ્મિતપૂર્વક ક્રમશઃ સોગઠાંને અષ્ટાપદ ઉપર નાખીને ભલે પસંદ કરી લો.)

લક્ષ્મણ - લીલા પીળા પારા.

ઊર્મિલા - ભલે.

લક્ષ્મણ - તો રાક્ષસ (કાળાં) તારા

ઊર્મિલા - (આવેગપૂર્વક) શું અહીં પણ રાક્ષસનું નામ લેવાનું

લક્ષ્મણ - (સ્મિતપૂર્વક) હા આ જ ક્રીડા સાથે રાક્ષસો સાથે આર્યનું યુદ્ધ બનાવીશ.

ઊર્મિલા - (સ્મિતપૂર્વક)તો તો આર્યપુત્ર વિજયી થશે.

લક્ષ્મણ - અહો ! તું પણ રમવામાં નિપુણ છો. ભલે ભલે જોઈએ (બંને રમે છે.)

કંચુકી - (પ્રવેશીને આનંદપૂર્વક) અમારું લાંબુ આયુષ્ય ઉત્તમ છે.

મણિજડિત ભૂમિ ઉપર ઘુંટણિયાં ભરતા ઊભા થવા ગયા જેને બાળપણમાં આનંદિત થતા જોયા છે. તે આ વિઘ્નોના સાગરને પાર કરી અત્યારે પટ્ટાભિષેક કરાયેલા જનકના મ્યાઉં, સ્વામીને આ સાથે હું સદ્ભાગ્યે આમ જોઈ રહ્યો છું. (૫)

(परिक्रम्यावलोक्य) हन्त, दिष्ट्या कुमारमेवं पश्यामि ।

भवतु भवतु, सुकृती खल्वयमेव-

महारण्ये धीमानयमनुसरन् राममनघो
विहायैनां जायां प्रतिकलमपीड्यन् परिचरन् ।
अहोरात्रं क्लेशैर्ग्लपिततनुरप्यद्भुततनुं
रघूत्तंसं पश्यन् क्षणवदनयद्दीर्घसमयान् ॥ ६ ॥

(उपसृत्य) जयतु कुमारः ।

लक्ष्मणः - (सस्मितम्) अथकिम्, प्राप्तजयोऽस्मि । (अक्षद्वयं प्रक्षिपति) (ऊर्मिला सलज्जमुत्तिष्ठति)

कञ्चुकी - कुमारं द्रष्टुमिच्छति ।

लक्ष्मणः - कः ?

कञ्चुकी - महाराजः ।

लक्ष्मण - (उत्थाय) कथं, महाराजः मां द्रष्टुमिच्छति ? न त्वार्यं भरतम् ? नापि वत्सं शत्रुघ्नम् ?

कञ्चुकी - नहि तौ ।

लक्ष्मणः - **संस्कारवशतस्तेन समाहूतोऽस्मि साम्प्रतम् ॥**
यथा कथं वाप्यार्यस्य स्मृतावस्मीत्यहं कृती ॥ ७ ॥

(परिक्रम्य) आर्यजाबाले, क्व महाराजः ।

कञ्चुकी - वैडूर्यशालामलङ्करोति । अनेन काञ्चनप्रतीहारेण प्रविशतु कुमारः ।

लक्ष्मणः - तदा धन्यो भवेयं, यद्यत्राप्यात्मनः सर्वसेवासु नियोजयेत् दासजनम् (परिक्रामति)

(ततः प्रविशति सीतया सह भद्रासनोपविष्टो रामः)

અહો ! સદ્ભાગ્યેહુંકુમારને જોઉંછુ.

ભલે ભલે તે આ પુણ્યશાળી છે.

યહા અરણ્યમાં રામને અનુસરના આ ધીયાને હરક્ષણે પત્નીને ત્યજીને પીડાનઅનુભવના સેવન કરતા હતા. દુઃખથી દેહ ગળવા છતાં અદ્ભુત દેહવાળા છતાં રઘુનાં રાત દિવસ દર્શન કરતાં કરતાં ક્ષણની માફક લાંબા દિવસો તેમણે પસાર કર્યાછે. (૬)

(પાસે જઈને) કુમારનો જય હો.

લક્ષ્મણ - (સ્મિતપૂર્વક) હા હુંવિજયી થયોછું. (બે પાસા નામે છે.) ઊર્મિલા લજ્જાપૂર્વક ઊભી રહે છે.)

કંચુકી - કુમારનેમળવામાગેછે.

લક્ષ્મણ - (ઊભો થઈ) શું ? મહારાજ? મને મળવા માગે છે? આર્યભરતને નહીં તે વત્સ શત્રુઘ્નને નહીં?

કંચુકી - ના.એબંનેનેનહીં.

લક્ષ્મણ - મને ટેવને કારણે જ અત્યારે બોલાવ્યો હશે. ગમે તે રીતે મોટાભાઈની સ્મૃતિમગ્ન છું તેથી કૃત્યછું. (૭)

(ફરીને) વડીલ જાબાલિ ! મહારાજ ક્યાં છે.

કંચુકી - વૈદૂર્યશાળાનેશોભાવેછે.) આ કાંસન પ્રતીહાર સાથે કુમાર પ્રવેશો.

લક્ષ્મણ - જો મને ગમે તેરીતેપોતાનીબધી સેવામાં દાસ જનને મૂકે તો ભદ્રાસન ઉપરબેઠેલા રામ પ્રવેશે છે.

(પછી સીતા સાથે ભદ્રાસનઉપર બેઠેલા રામ પ્રવેશેછે.)

राम: – अयि, सत्रक्षेत्रसम्भूते, अप्यधुना ते मन: प्रसन्नम् ।

सीता – चिराच्चक्रवर्तित्वपिशुनं सिंहासनं लब्धमार्यपुत्रेण ।

राम: – एतावतैव तुष्टासि ?

सीता – किमन्यत् ।

राम: – प्रिये, अनभिज्ञासि–

चिरन्तनाधिष्ठितसिंहपीठ–
प्राप्त्यैव व स्यात् किल चक्रवर्ती ।
प्रजावनेनैव तु धर्मवृत्या
प्रत्नेश्वरान् योऽनुकरोति स स्यात् ॥ ८ ॥

लक्ष्मण: – (विलोक्य) अये, देव्या किमपि संल्पपति महाराज: भवतु समयं प्रतिपालयामि । (द्वारि तिष्ठति)

सीता – तत्रापि जागरूक एवार्यपुत्र: ।

राम: – (सस्मितं नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) कथम्, अम्बा: !

(उत्तिष्ठति सीता स्तोकमपसरति)

(तत: प्रविशन्ति कौसल्याकैकेयीसुमित्रा:)

कौसल्या – निषण्णो भवतु वत्स: ।

राम: – (सीतया सह प्रणम्य) भवतु, उपविशामि, उपविशन्त्वम्बा:।

(आसनानि दर्शयति)

(सर्वा उपविशन्ति)

राम: – (उपविश्य) किमिदमतर्कितागमनम् ?

अम्बा: – भवद्दिदृक्षया सन्निहिता: ।

राम: – महाननुग्रह: ।जिगमिषुरहमेवाभूवं भवतीनां दर्शनाय ।

कैकेयी – किन्निमित्तम् ।

રામ - અરે ઓ યજ્ઞભૂમિમાં જન્મેલી ! હવે તો તારું મન પ્રસન્ન થશેને?

સીતા - લાંબા સમયે આર્યપુત્રને ચક્રવર્તીની ચાડી ખાતું સિંહાસનપ્રાપ્ત થયું.

રામ - એનાથી તો સંતુષ્ટછે ને?

સીતા - બીજુ શું? (હા)

રામ - હે પ્રિયા!તું અબુધ છો.

ચિરંતન કાળથી સિંહાસન ઉપર બેસવાથી ખરે જ ચક્રવર્તી થવાતું નથી. ધર્મવૃત્તિથી પ્રજાનું પાલન કરવાથી જ પૂર્વજ રાજાઓને અનુસરવાથી જ તે (ચક્રવર્તી) થવાય છે. (૮)

લક્ષ્મણ - (જોઈને) ખરે !દેવી (ભાભી - રાણી) સાથે મહારાજ કાંઈક વાત કરેછે. ભલે હું રાહ જોઉં (દ્વારે ઊભો રહે છે.)

સીતા - તેમાં પણ આર્યપુત્ર જાગ્રતછો જ.

રામ - (સ્મિતપૂર્વકનેપથ્યતરફજોઈને) શું માતાઓ !

(ઊભા થાય છે. સીતા સહેજ દૂર હટેછે.)

(પછી કૌસલ્યા, કૈકયી અનેસુમિત્રા પ્રવેશેછે.)

કૌસલ્યા - દીકરા, બેસીરહે.

રામ - (સીતા સાથે પ્રણામ કરીને) ભલે બેસું છું. આપ માતાઓ બિરાજો.

(આસનબતાવે છે.)

(બધી માતાઓ બેસે છે.)

રામ - (બેસીને) આમ એકાએકકેમઆવવું થયું?

માતાઓ - તનેમળવા માટે આવ્યા છીએ.

રામ - ભારેઅનુગ્રહ. આહુંઆપનેસૌનેમળવા આવવાનો જ હતો.

કૈકેયી - કેમ?

रामः – किमपि निवेदयितुम्।

कौसल्या – निवेदय वत्स !

रामः – **चिरन्तनैर्धर्मपरैः समूढं**

नृपप्रकाण्डैरवनीभरं तम् ।

मय्यर्पितं संप्रति निस्सहाये

निर्वर्तयेयं कथमेक एव ॥ ९ ॥

(सर्वाः स्मयन्ते)

कैकेयी – साधु भणितं वत्सेन, दुष्करं क्रियते अनेन ।

रामः – अम्ब–

कान्तारे त्वेकाकी दारैः सुसुखं यथेच्छमनुजेन ।

संरक्षितोऽधुनाहं कथमिव वोढुं भरं समर्थः स्याम् ॥ १० ॥

कैकेयी – मामुद्दिश्य भणितमिति तर्कयामि ।

रामः – (कर्णौ पिधाय) शान्तं पापं, शान्तं पापम् । अम्ब, न कदाऽप्येवं व्याहरति रामः ।

कौसल्या – तर्हि वत्सं भरतं युवराजं करोतु वत्सः ।

रामः – प्रियं नः। कथं मन्यते मध्यमाम्बा ।

कैकेयी – अरण्ये सर्वदा सहायो वत्सलक्ष्मण एव युवराजो भवतु ॥

सीता – (स्वगतम्) साधु भणितं मध्यमाम्बया ।

सुमित्रा – वत्स भरत एव युवराजो भवितुमर्हति, यतस्तदा स्वयमुपनतमपि राज्यं परित्यक्तं तेन ।

लक्ष्मणः – साध्वभिहितमम्बया ।

रामः – स्यान्नाम, साक्षादेव पृच्छामस्तावत् किमद्यापि चिरयति लक्ष्मणः ।

રામ - કાંઈક નિવેદન કરવા.

કૌસલ્યા - હે દીકરા, જણાવ.

રામ - **ધર્મપરાયણ ચિરંતન રાજવીમાંથી સમૃદ્ધ અવનીભર્યું આ રાજ્ય નિઃસહાય મને આપવામાં આવ્યું છે તે હું એકલો કેવી રીતે ચલાવી શકું ? (૯)**

(બધી સ્મિત કરે છે.)

કૈકેયી - દીકરાએ સાચું કહ્યું. એ દુષ્કર કાર્ય કરી રહ્યો છે.

રામ - હે મા !

વનમાં એકલો હું પત્ની સાથે નાના ભાઈએ યથેચ્છ રીતે મારું રક્ષણ કર્યું છે તો હું એકલો જ ભાર કેવી રીતે વહી શકું? (૧૦)

કૈકેયી - મને લાગે છે કે મને ઉદ્દેશીને કહો છો.

રામ - (બંને કાને હાથ દઈને) પાપ શાન્ત છે. પાપ શાન્ત હો. હે માં ! શું રામ ક્યારેય આમ કહે ખરો?

કૌસલ્યા - તો વત્સ ! તું વત્સ ભરતને યુવરાજ બનાવ.

રામ - અમને ગમ્યું. વચેટ માતા શું માને છે?

કૈકેયી - અરણ્યમાં સર્વદા સહાય કરનારા વત્સ લક્ષ્મણ જ યુવરાજ થાઓ.

સીતા - (મનમાં) વચેટ માતાએ ઠીક જ કહ્યું.

સુમિત્રા - વત્સ ભરત જ યુવરાજ થાય તે યોગ્ય છે કારણ કે તેણે જાતે આવેલા રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે.

લક્ષ્મણ - માતાએ ઠીક જ કહ્યું.

રામ - ભલે. આપણે પ્રત્યક્ષ જ પૂછીએ હજીય કેમ લક્ષ્મણ વિલંબ કરે છે?

लक्ष्मण: - (उपसृत्य) दासोऽयं प्रणमति ।

(रामं प्रणम्य सर्वा अपि प्रणमति)

रामः - एह्येहि वत्स, आसनमिदम् ।

लक्ष्मण: - (साञ्जलिबन्धम्) दूरे तिष्ठति दासः ।

रामः - किन्नु खल्विदम् ।

लक्ष्मण: - दासोचितमिदम् ।

कौसल्या - वत्स, जेष्ठभ्रातुर्वचनमनुतिष्ठ ।

(लक्ष्मण: अनिच्छन्नुपविशति)

रामः - वत्स !

दयितया सहितो विपिने त्वया

विहितसर्वविधाद्भुतसेवनः ।

गुरुजनानुमतोऽयमिहापि ते

किमपि संप्रति साह्यमपेक्षते ॥ ११ ॥

लक्ष्मण: - आदिशतु महाराजः, किङ्करस्य यदुचितम् ।

लक्ष्मण: - अथ किं, स्वतः सिद्धमेव ।

रामः - तर्ह्यनुष्ठीयन्तं स्वाम्यादेशः ।

लक्ष्मण: - (साञ्जलिबन्धम्) न खलुप्रगल्भते शैलमुहर्तुं कीटः ।

कौसल्या - वत्स, लक्ष्मण, न खल्वनुगुणं तवैयत् ।

लक्ष्मण: - अम्ब, स्वरूपमनुगुणं किल ।

कैकेयी - अस्माकं स्वामिनो वचननिर्वहणं पुनः ।

लक्ष्मण: - न कदापि स्वभावस्यानपायः ।

रामः - तर्ह्यहं निस्सहायः ।

લક્ષ્મણ - (પાસે જઈને) આ દાસ પ્રણામ કરેછે. (રામને પ્રણામ કરી બધી માતાઓને પ્રણામ કરે છે.)

રામ - આવ વત્સ આવ. આ આસન.

લક્ષ્મણ - (બે હાથ જોડીને)દાસદૂરઊભો છે.

રામ - આ શું ?

લક્ષ્મણ - દાસને આ ઉચિત છે.

કૌસલ્યા - વત્સ ! મોટા ભાઈના વચનને પાળ. (લક્ષ્મણ ઈચ્છા વગર બેસે છે.)

રામ - વત્સ!

પત્ની સાથે તેં વનમાં મારી સર્વ અને અદ્‌ભુત સેવા કરી છે. વડીલોની અનુમતિ મળી હોવા છતાં આ બાબતે તારીહવે કાંઈક સહાય જોઈએ છે. (૧૧)

લક્ષ્મણ - સેવક માટે જે ઉચિત હોય તેવી આપ મહારાજ આજ્ઞા કરો.

લક્ષ્મણ - હા. તે તો સ્વતઃસિદ્ધ છે.

રામ - તોસ્વામીનાઆદેશનોઅમલકરો.

લક્ષ્મણ - (બે હાથ જોડીને) ખરેખર કીડો પર્વતને ઉઠાવવાનું સાહસ ન કરી શકે.

કૌસલ્યા - દીકરા લક્ષ્મણ, આતારે યોગ્ય નથી.

લક્ષ્મણ - હે મા !અરે જ પોતાના સ્વરૂપનોઅનુરૂપ છે.

કૈકેયી - આપણા સ્વામીનું તો નિર્વહણ કરવું જોઈએ.

લક્ષ્મણ - ક્યારેય સ્વભાવ બદલી શકાતો નથી.

રામ - તોતોનિઃસહાયછું.

राम: - अभिषेक्तुमिच्छामि।

लक्ष्मण: - कथं अभिषेक: ! मम ? अस्तु नाम कैङ्कर्यसाम्राज्ये ।

राम: - यौवराज्ये।

लक्ष्मण: - हन्त, यौवराज्यं नाम ! नानुभूतपूर्वं किल ?

कौसल्या - इदानीमनुभवतु वत्स: ।

लक्ष्मण: - अम्ब, अपरिचते कथं प्रवृत्ति: ।

राम: - (सस्मितम्) मम तावत्परिचितं किमिदं स्वमित्वम् ।

तदधीनमिदं च किन्तु सिद्धं

निरपायं मयि पारतन्त्र्यमेकम् ॥१४ ॥

(उपसृत्य) आर्य, स्वाम्यधीनो भरत: प्रणमति। (प्रणम्य सर्वा अपि प्रणमन्ति)

कैकेयी - वत्स, लक्ष्मण इव न भव।

भरत: - (साञ्जलिबन्धं) अम्ब, क्व मे तादृशं भाग्यम्।

तृणाय मन्यमानोऽयं राज्यसौख्यं ममानुज:

आर्यस्य विपिने श्रीमान् किङ्करोऽमून्निरन्तरम् ॥ १५ ॥

राम: - एह्येहि वत्स, अत्र तावत् मत्साह्यपरो भव।

लक्ष्मण: - आर्य, इदमासनम्। (उत्थाय रामस्य पृष्ठत: तिष्ठति)

राम: - इदमासनम्।

भरत: - यथादिशति महाराज: । (उपविशति)

(शत्रुघ्न: सर्वानपि प्रणम्य भरतस्य पृष्ठतस्तिष्ठति)

कौसल्या - वत्स, तवाम्बया भणितमन्यथा गृहीतं त्वया।

भरत: - कथम् ?

कौसल्या - जेष्ठभ्राता आदिष्टो यौवराज्यमनुभवितुं भवान्।

રામ	-	(યુવરાજપદે) અભિષેક કરવામાંગું છું.
લક્ષ્મણ	-	શું અભિષેક મારો? મારે માટે તો સેવકનું સામ્રાજય ભલે રહ્યું.
રામ	-	યુવરાજપદે.
લક્ષ્મણ	-	અરે! યુવરાજપદ. મેં તો પહેલાં ક્યારેય અનુભવ્યું નથી?
કૌસલ્યા	-	વત્સ હવે ભોગવે.
લક્ષ્મણ	-	મા. અપરિચિત હોય તેમાં શા માટે પ્રવૃત્તિ કરવી?
રામ	-	(સ્મિતપૂર્વક) શું મને સ્વમિત્વ (રાજાપણું) પરિચિત હતું?

તમારે અધીન તો સિદ્ધ હતું જ. મારા માટે તો પરતંત્રતા જ યોગ્ય છે. (પાસે જઈને સ્વામીને અધીન ભરત પ્રણામ કરે છે) (પ્રણામ કરીને બધી માતાઓને પ્રણામ કરે છે.)

કૈકેયી	-	વત્સ ! લક્ષ્મણ જેવો ન થતો.
ભરત	-	(બેહાથજોડી) હે મા! મારું એવું તો ભાગ્ય ક્યાંથી?

આ મારો નાનો ભાઈ રાજ્યના સુખને તણખલા જેવું ગણનાર વનમાં મોટાભાઈનો તો નિરન્તર સેવક બની રહ્યો હતો. (૧૫)

રામ	-	આવભાઈ! આવ, અહીં તું મારો સહાયક થા.
લક્ષ્મણ	-	મોટા ભાઈ ! આ આસન. (ઊભો થઈને રામની પાછળ ઊભો રહે છે.)
રામ	-	આ આસન.
ભરત	-	જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (બેસે છે)

(શત્રુધ્ન બધાંને પ્રણામ કરીને ભરતની પાછળ ઊભો રહે છે.)

કૌસલ્યા	-	વત્સ! તારી માતાએ કહ્યું તે તું ઊલટું સમજ્યો છે.
ભરત	-	કેવી રીતે?
કૌસલ્યા	-	તું યુવરાજપદ ભોગવવા માટે મોટાભાઈ તને આદેશ થયો છે.

भरतः - (सवैलक्ष्यम्) कथं यौवराज्यम् ?

रामः - आम । (चिरन्तनैरिति पूर्वोक्तमेव पठित्वा) तत्सहायो भवतु भवान् ।

भरतः - वर्तते किल लक्ष्मणः ।

रामः - तेन निराकृतम् ।

भरतः - आर्य

सर्वथा साह्यकृत् श्रीमांल्लक्ष्मणो विपिने तदा ।
इदानीमप्ययं साह्ये प्रभवत्येव नेतरः ॥ १६ ॥

रामः - (दीर्घं निश्वस्य) लल्वपि वन्ध्या किमु मत्प्रार्थना ?

भरतः - (कर्णौ पिधाय) आर्य, शान्तं पापं, शान्तं पापम् । कोऽहम्? सर्वे भवदायत्तं किल

वसनमपरनिध्न काङ्क्षते किं स्वमर्थं
स्वचरणपरिमृष्टिं शीर्षसंवेष्टनं वा ।
प्रभवति हि विधातुं तस्य नेता यथेच्छं
प्रभुरिममुपयुङ्क्तां स्वानुकूल्यानुरूपम् ॥ १७ ॥

रामः - महान् प्रमोदः, एहि वत्स । (उत्थायालिङ्गति)

कञ्चुकी(प्रविश्य) - देव, सम्प्रातः कुलगुरुः ।

रामः - अये, कुलुगुरुः ! (सर्वे उत्तिष्ठन्ति)

रामः - हन्त ! भोः

अनुमतं युवराजपदं मुदा
मदनुजेन गुरुश्च हिते रतः ।
सुसमये मदनुग्रहतत्परः
पिशुनयन्निव मङ्गलमामामम् ॥ १८ ॥

ભરત - (વૈલક્ષ્યપૂર્વક) શું યુવરાજપદ?

રામ - હા. (चिरन्तने પહેલાં કહેલું બોલીને) તો તું મને સહાય કર.

ભરત - લક્ષ્મણ છે ને,

રામ - તેણે ના પાડી,

ભરત - મોટાભાઈ !

શ્રીમાન લક્ષ્મણે વનમાં તમને સર્વથા સહાયકરી છે. હવે તે જ તમને સહાય કરવા સમર્થ છે. બીજો કોઈ નહીં. (૧૬)

રામ - (લાંબોનિસાસો નાખીને) તનેકરેલી મારી પ્રાર્થના શું નિષ્ફળ થશે ?

ભરત - (બે હાથે હાથ દઈને) મોટાભાઈ ! પાપ શાન્ત હો. પાપ શાન્ત હો. હું કોણ? ખરે જ બધું તમને આધીન છે.

બીજાને વશ વસ્ત્ર પોતાનો અર્થ- પોતાના ચરણને લૂછવાનું કે મસ્તકે વીંટળાવાનું ઈચ્છે છે ખરું ? યથેચ્છ રીતે પોતાને અનુકૂળ ઉપયોગ કરવા તેનો નેતા સ્વામી જ સમર્થહોય છે. (૧૭)

રામ - મારે આનંદ થયો. આવ વત્સ ! (ઊભા થઈને આલિંગે છે.)

કંચુકી - (પ્રવેશીને) મહારાજ! કુલગુરુ પધાર્યા છે.

રામ - અહો! કુલગુરુ! (બધા ઊભા થાય છે.)

રામ - અહો !

આ મારા નાના ભાઈએ યુવરાજની અનુમતિ આપી છે અને ગુરુ (મારા) હિતમાં લીન (રત) છે. સારા સમયે મારા ઉપર અનુગ્રહ કરવા તત્પર (ગુરુ) જાણે મંગલ આગમન પ્રગટ કરેછે. (૧૮)

(ततः प्रविशति वसिष्ठः)

वसिष्ठः – दिष्ट्या पश्यामि बन्धुजनबन्धुरं वसुन्धराधीश्वं रामभद्रम्। हन्त! कीदृशी अनेनानुभूता क्लेशपरम्परा (विचिन्त्य) अथवा एतादृश एव ह्यस्यावतारः

मत्स्यत्वं कच्छपत्वं च वराहत्वं क्व गर्हितम्।
क्व वैतस्य परत्वं भक्तार्थं सर्वमादृतम्॥ १९॥

(उपसर्पति)। सर्वे प्रणमन्ति)

रामः – (सादरम्) इदमासनम्।

वसिष्ठः – (उपविश्य) उपविशतु महाराजः।

रामः – यथादिशति भगवान्। (उपविश्य)

अनभ्रवृष्टिकल्पं हि भवदागमनं हठात्।
सम्पदप्रार्थिताप्येवं स्वयमायाति कुत्रचित्॥ २०

वसिष्ठः – यत्किञ्चिद्विवक्षुः सन्निहितः।

रामः – आदिशतु भगवान्।

वसिष्ठः – महाराजस्य सन्निधौ केनचिद्युवराजेन भवितव्यं किल

रामः – हन्त भोः हितैषिणामेकरूपा किल मनोवृत्तिः। भगवन् इयमेव प्रवृत्तिरिदानीं प्रचलिता।

वसिष्ठः – महान् प्रमोदः। तर्हि युवराजः कः?

रामः – भगवान् कथं मन्यते?

वसिष्ठः – महाराजानुचरो हि लक्ष्मणः।

लक्ष्मणः – (स्वगतम्) हन्त, भगवानपि किमिदमेवम्!

(પછી વસિષ્ઠ પ્રવેશે છે) સદ્ભાગ્યે બંધુ જનોથી શોભતા ધરતીના સ્વામી રામભદ્રનેજોઉંછું. અરેરે !આપણો કેવીદુઃખની પરંપરાઅનુભવી? (વિચારીને) અથવા આવો જ તેમનો અવતાર છે.

માછલાપણું. કાચલાપણું અને નિંદ્ય વરાહપણું ક્યાં અને ક્યાં ભક્તજનો માટે બધાંને આદરપાત્ર આમની પર તંત્રતા ! (૧૯)

(પાસે જાય છે.) બધાં પ્રણામકરેછે.

રામ - (આદરપૂર્વક)આઆસન.!

વસિષ્ટ - (બેસીને) મહારાજા બિરાજો.

રામ - જેવી ભગવાનનીઆજ્ઞા. (બેસીને)

આપનુંહઠ વડે આગમનવણ ાવાદળ વૃષ્ટિ જેવું છે. સંપત્તિ પણ ક્યાંકથી વગર પ્રાર્થનાએ આવે છે. (૨૦)

વસિષ્ઠ - હું (તમને) કાંઈક કહેવા ઈચ્છતો હોવાથી આવ્યો છું.

રામ - ભગવાન આજ્ઞા કરો.

વસિષ્ઠ - મહારાજનીપાસે ખરેખર કોઈ યુવરાજ હોવો જોઈએ.

રામ - અહો!હિતેચ્છુઓનીમનોવૃત્તિ ખરેખરએકરૂપ હોય છે. હે ભગવાન!એ પ્રવૃત્તિ જ હમણાં ચાલે છે.

વસિષ્ઠ - તો તો ભારે આનંદ. તો કોણ થશે યુવરાજ?

રામ - આપભગવાનશું માનોછો?

વસિષ્ઠ - મહરાજનો સેવક લક્ષ્મણ જ ખરેખર.

લક્ષ્મણ - (મનમાં) અરે ! ભગવાન પણ આમ જ ઈચ્છે છે.

रामः – तेन कैङ्कर्यात् नान्यदङ्गीक्रियते ।

वसिष्ठः – यौवराज्यं तावन्न निरुणद्धि किल कैङ्कर्यम् ।

(रामः लक्ष्मणं पश्यति)

लक्ष्मणः – (साञ्जलिबन्धम्) भगवन्

दास्याधिकारयोर्मैत्री तेजस्तिमिरयोरिव ।

तत्किङ्करेण संत्याज्या यत्नेनाप्यधिकारिता ॥ २१ ॥

वसिष्ठः – हन्त, भोः, दृढसङ्कल्पोऽयम्! भरतः कथम्?

(भरतः साञ्जलिबन्धम् वसनमितरनिघ्नमित्यादि पूर्वोक्तमेव पठति)

वसिष्ठः – महान् प्रमोदः । कः कोऽत्रभोः, सम्भ्रियन्तां सम्भाराम्भ्र

(नेपथ्ये)

सम्भृता एव !

वसिष्ठः – प्रचलन्तु सर्वेऽप्यभिषेकमण्डपम् । (सर्वे परिक्रामन्ति) आरोहतु कुमारभरतो भद्रासनम् ।

भरतः – यथादिशति भगवान् । (इत्यारोहति नेपथ्ये मङ्गलवायित्रघोषः)

वसिष्ठः – (अभिषिच्य) वत्स युवराज !

छायानुकारी रामस्य नित्यं मङ्गलमाप्नुहि ।

भरतः – सर्वं भगवदनुग्रहात् ।

वसिष्ठः – (लक्ष्मणमवलोक्य)–

रामसङ्कल्पकल्पस्त्वं कैङ्कर्ये भव लक्ष्मण ॥ २२ ॥

लक्ष्मणः – (साञ्जलिबन्धम्) अनुगृहीतोऽस्मि ।

वसिष्ठः – युवराज, किं ते भूयः प्रियमुपहरामि ?

રામ - તે સેવકપણાસિવાય બીજુંસ્વીકારતો નથી.

વસિષ્ઠ - યુવરાજપદ સેવાને અંતરાયરૂપ બનતું નથી. (રામ લક્ષ્મણ તરફ જુએ છે.)

લક્ષ્મણ - (બે હાથ જોડીને) હે ભગવાન !

દાસત્વ અને અધિકારની મૈત્રી તો પ્રકાશ અને અંધકાર જેવી છે. તેથી સેવકે પ્રયત્નપૂર્વક પણ અધિકારપણું ત્યજવું જોઈએ. (૨૧)

વસિષ્ઠ - અરે ! આ તોદઢસંકલ્પવાળો છે. ભરત કેમ છે ?

(ભરતબે હાથ જોડીને વસ્ત્રતોબીજીને વશ છે.... વગેરે એમ પહેલાની માફક ભણે છે.)

વસિષ્ઠ - ભારે આનંદ. કોણ છે ? કોણ છે ? સામગ્રી એકઠી કરો તો.

(નેપથ્યમાં)

બધી જ સામગ્રી તૈયાર છે.

વસિષ્ઠ - બધાજ અભિષેકમંડપ તરફ ચાલો. (બધાફરેછે.) કુમાર ભરત ભદ્રાસન ઉપર બેસો. (ચડો.)

ભરત - જેવીભગવાનનીઆજ્ઞા. (બેસેછે. નેપથ્યમાં મંગલ વાદ્યનો ઘોષ થાય છે.)

વસિષ્ઠ - વત્સ યુવરાજ !

રામની છાયાનું અનુકરણ કરનારો હમેશાં મંગલ પામો.

ભરત - બધુંઆપનીકૃપાથી થાયછે.

વસિષ્ઠ - (લક્ષ્મણને જોઈને)

લક્ષ્મણ! રામના સંકલ્પ જેવો તું સેવામાં થજે. (૨૨)

લક્ષ્મણ - (બે હાથ જોડીને) તમારો અનુગ્રહ થયો.

વસિષ્ઠ - હે યુવરાજ !હવે વધું શું તારું પ્રિય કરું?

भरतः - पारतन्त्र्यञ्च कैङ्कर्यमावयोः स्थापितं द्वयोः ।
स्वामिसेवात्तसत्तायाः किमितोऽप्यस्ति नः प्रियम् ॥ २३ ॥

तथापीदमस्तु भरतवाक्यम्

नेतारः परिपालयन्तु भुवनं न्याय्येन सम्यक् पथा
स्याद्गोब्राह्मणमण्डलाय कुशलं लोकोऽस्तु नित्यं सुखी।
कासारा रसपूरिता विटपिनः पुष्पैः फलैः सम्भृताः
सस्याढ्या धरणिश्च सन्तु समये वर्षन्तु धाराधराः ॥ २४ ॥

दाशरथिदर्शनं नाटकं समाप्तम् ।

●●●

ભરત - અમારા બંનેનું કૈંકર્ય(સેવા) અને પરતંત્રતા પ્રસ્થાપિ ત કરી સ્વામીને સેવાથી પ્રાપ્ત સત્તા વાળા અમારે માટે આનાથી વધુ શું પ્રિ ય હોય? (૨૩)

તો પણ આમ ભરત વાક્ય થાઓ.

(ભરત વાક્ય)

નેતાઓ ન્યાયના માર્ગે સારી રીતે જીવનનું પાલન કરે. ગાય અને બ્રાહ્મણ સમુદાયનું કુશળ હો. લોકો હંમેશા સુખી થાઓ. તળાવો જળથી પૂર્ણ હો. વૃક્ષો ફૂલ ફળથી લચી પડો. ધરતી અનાજથી છવાઈ જાય અને યથાસમયે મેઘ વરસો. (૨૪)

દાશરથિ દર્શન નાટક સમાપ્ત

●●●